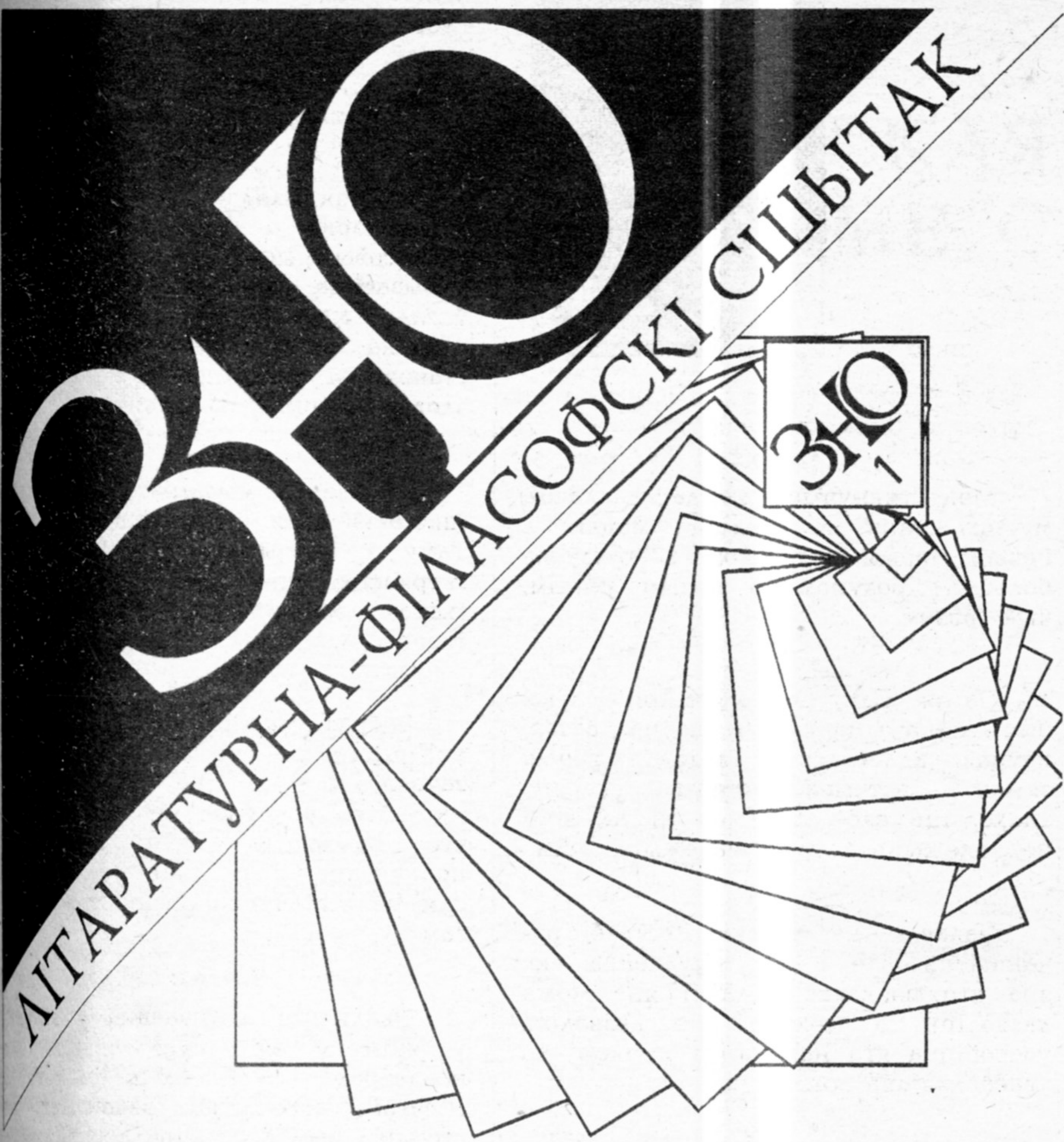

ШАНОЎНЫ ЧЫТАЧ!

Перад табой першы выпуск літаратурна-філасофскага сшытка газеты «Культура». Мы мяркуем надалей рыхтаваць «ЛФ-сшытак» штомесяц да тае пары, пакуль не зладзіцца справа з часопісам, пра які ішла гаворка ў адкрытым лісце да Старшыні Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь («Культура», №7, 1993 г.). Спадзяёмся, што зварот творчай інтэлігенцыі знойдзе станоўчы водгук у кіраўнікоў урада, бо сапраўды «філасофія, культуралогія, эстэтыка — неад'емныя складнікі кожнай нацыянальнай культуры. Да таго ж яны — яе вышэйшыя праявы і адначасна формы наступнага развою» (цытуем вышэй згаданы ліст. — Рэд.).

Так склалася, што ў папярэднія часы якраз гэтыя формы сэнсатворнай дзейнасці былі пазбаўлены магчымасці актыўна прысутнічаць у нацыянальнай культуры. І таму будзе зусім натуральна, калі патроху становішча пачне выпраўляцца. Добра было б, каб ужо ў наступным годзе беларускі чытач змог пагартаць такі неабходны нашаму досведу літаратурна-філасофскі часопіс.

Аднак пакуль тое будзе, Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь вынайшла магчымасць павялічыць аб'ём штотыднёвіка «Культура», каб заціснутыя ў адну газетную паласу культурасофскія старонкі «Эліта» і «Суплёт ідэй» змаглі разгарнуцца і выявіць сябе ў якасці канспекта магчымага часопіса.

Дзякуй усім, хто паспрыяў гэтаму рашэнню!

А цяпер колькі слоў пра тое, як нам хацелася б скарыстаць «дадатковую плошчу»...

Гісторыя беларускай культуры, прынамсі папярэдняга стагоддзя, сведчыць, што асноўныя светапоглядныя праблемы беларусы вырашалі праз паэтычна-вобразную мову літаратурнай (фальклорнай) творчасці. І таму нам падаецца, што на шляхах да інтэлектуалізацыі нацыянальнага мыслення мы не павінны прамінаць гэты багаты і каштоўны вопыт. Літаратурны грунт, надзейны і трывалы, мы маем. Ён вытрымае і новыя сэнсы і дадаткова напрацаваны лексікон, які, спадзяёмся, улічыць і вопыт мета-мовы «залатой пары» і сучасную тэрміналогію еўрапейскай метафізікі. Будзем зважаць, што засвойванне, «каланізацыя» новых прасцягаў духоўнага быцця адбываецца пераважна праз далучэнне да існуючых дадатковых лексем ці рашучую трансфармацыю звыклых.

Інтэлектуалізацыя паэтычна-вобразнай мовы напэўна адчыніць браму новых сэнсаў і вывядзе на шляхі да філасофскай эсэістыкі, дзе чакае хоць каго Ігнат Канчэўскі. Дарэчы, ягоная адзінота тым болей дзівіць, што «Адвечным шляхам» аніяк не выдае на нешта выпадковае, а хутчэй наадварот — успрымаецца як адметны, але зусім натуральны ў кантэксце нашае культуры факт...

«Філасофія» ў канцэпцыі «літаратурна-філасофскага» сшытка зусім не выпадкова саступіла вяршнасць «літаратуры». І справа тут не толькі ў тым, што філасофія — гэта таксама ў пэўнай ступені літаратура, як бы навукова ні «дысцыплінізавалася» яна на працягу ўсёй сваёй гісторыі, і нават не ў тым, што беларуская культуралагічная традыцыя відавочна аддае перавагу паэтычна-вобразнаму адлюстраванню светапоглядных сэнсаў, — справа ў тым, што філасофія, як спецыфічная форма мыслення, скіраваная на пошукі і вытлумачэнне Абсалютнай Ісціны, верагодна, вычарпала свае магчымасці, аб чым сведчыць яе распад у сучасную эпоху на самыя розныя сацыякультурныя з'явы (сацыялогію, культуралогію, эстэтыку, антрапалогію, псіхалогію, лінгвістыку, семіётыку, літаратуразнаўства, кіназнаўства і г.д. і да т.п.). Хіба толькі тэалогія ў самым агульным разуменні застаецца тоеснай таму, што раней атаясамлівалася з паняццем філасофія. І не выпадкова сёння азначэнне філосаф усё часцей дысперсіялізуецца на больш канкрэтныя — культуролаг, эстэтык, сацыёлаг і г.д., а таксама — крытык, тэарэтык.

Але менавіта ў звязку з такой дэ-сінкрэтызацыяй з'явы мы будзем вымушанымі карыстацца гэтым невыразным і досыць умоўным тэрмінам да тае пары, пакуль у нашай культуры на падставе нацыянальнага досведу хаця б збольшага акрэсляцца формы многіх з пералічаных складнікаў сучаснага гуманітарнага мыслення (заўважым, шмат што ў той ці іншай меры выбрыняла і мае патэнцыю для актыўнага развою)... І не толькі самім тэрмінам, але і ўсім тым «полем» дзеяння адцягненай думкі, межы якога некалі вызначала паняцце «філасофія».

Разам з тым заўважым, што мы зусім не лічым, быццам нам нічога не застаецца, як адно бегчы наўздагон за тымі, хто нас выперадзіў. Мысленне каштоўнае самасцю, і толькі гэтая ягоная вартасць мае значэнне як для нас саміх, так і для іншых. Выявіць абрыс і сутву саматоеснасці беларускага досведу ў агульным кантэксце чалавечае веды — вось тая справа, да якой жадалася б прычыніцца ў меру сваіх магчымасцей.

«ЛФ-сшытак» свядома абірае за прынцып адбору матэрыялу эклектыку і гатовы прапанаваць месца тэкстам якога заўгодна фармальнага накірунку, калі яны асэнсоўваюць праявы быцця праз беларускую ментальнасць. Можа, гэта і да лепшага, што ў нас пакуль няма магчымасці абаперціся на нешта ўжо сфармаванае, на нейкую здзейсненую школу «мудрагельніцтва», на выразную інтэлектуальную плынь. Збіраючы да аднаго ўсе высілкі пэўнага кшталту, мы можам спадзявацца, што неўзабаве з'явяцца тэксты, вакол якіх згуртуюцца сэнсатворныя пошукі, і такім чынам спакваля акрэсліцца парадыгма нацыянальнай філасафемы...

Лічым неабходным звярнуць увагу і на праблему нашых стасункаў з «акадэмічнай» філасофіяй. Не адпрэчваючы яе значэння ў належнай ёй сферы, мусім канстатаваць, што «акадэмічная» філасофія на Беларусі, за малым выняткам, аніяк не ўздзейнічае на фармаванне нацыянальнага досведу. Аднак нам якраз і хацелася б спадзявацца, што ў новай культуралагічнай сітуацыі ўсе здольныя навукоўцы-філосафы патроху, адзін за адным, пакінуць беспрытульнае валацужніцтва ўскрай расейскага мета-бязмежжа і пацягнуцца да свайго берага. Месца і працы тут хопіць усім. Не згадваючы на іншае, успомнім, што нават гісторыя філасофскай думкі на Беларусі не мае належнага сучаснаму стану навукі адлюстравання.

А цяпер паспрабуем падсумаваць папярэдне гаворанае. «ЛФ-сшытак» газеты «Культура» мае на мэце:

— актуалізаваць айчынны вопыт інтэлектуальнай творчасці;

— спрыяць вылучэнню з агульнага сэнсатворнага зместу нацыянальнай філасофіі ў формах тоесных беларускаму досведу;

— стварыць адпаведны кантэкст для тых літаратурных і культурасофскіх тэкстаў, што пакуль вымушаныя шукаць выпадковага прытулку ў традыцыйных выданнях ці ўвогуле не могуць знайсці свайго друкара;

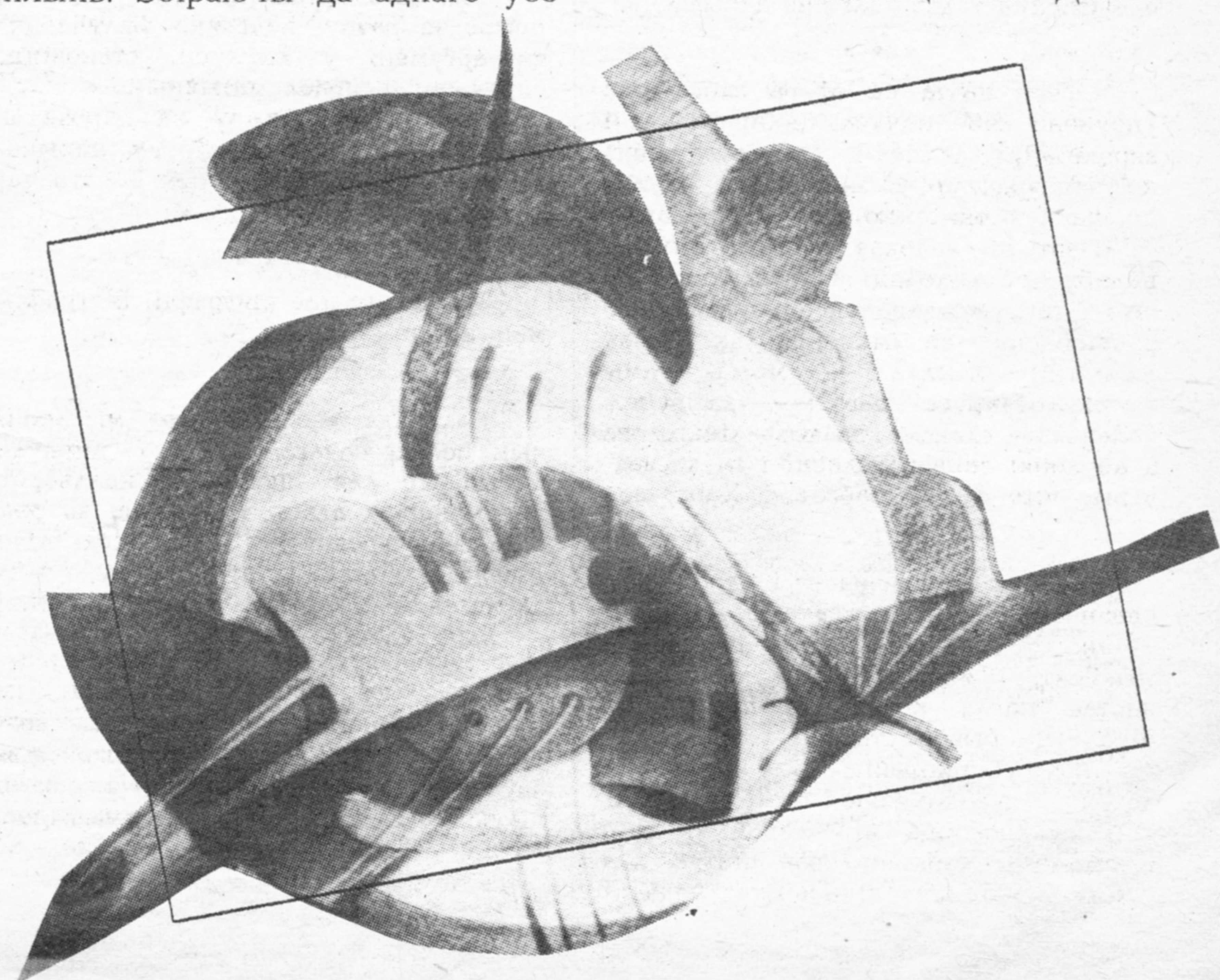
— падтрымаць інтэлектуальную эсэістыку на шляхах станаўлення жанру;

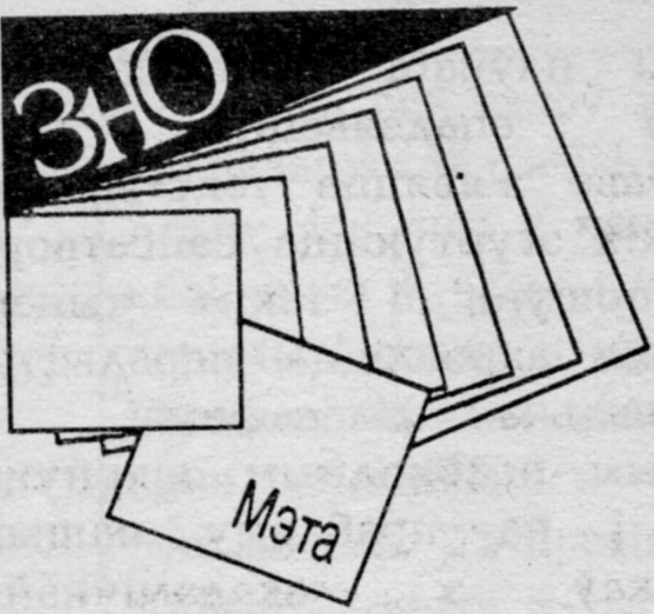
— папулярызаваць лепшыя здабыткі еўрапейскай і сусветнай гуманістыкі.

Мы будзем вітаць паэзію сэнсаў і сэнсатворную прозу.

Не станем пераконваць чытача, што ўсё пажаданае спраўдзіцца. Лепей нагадаем беларускую прымаўку: рабі, што можаш, і хай будзе, як будзе.

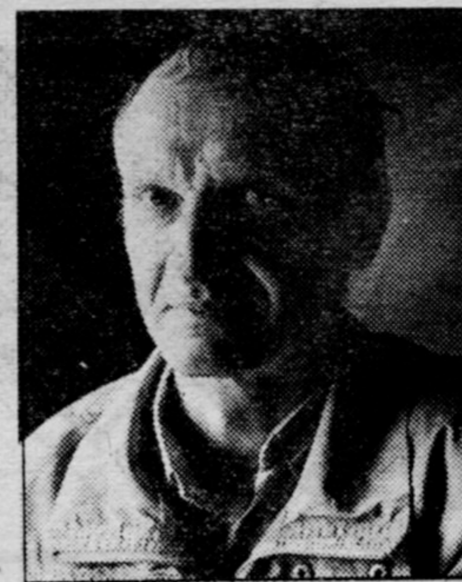
Валянцін АКУДОВІЧ.

Алесь РАЗАНАЎ

НАТАТКІ З НІЧЫЙНАЙ ЗЯМЛІ

Чым большую глыбіню адкрывае ў сабе чалавек, тым больш у ёй не агульнага, а свайго, якое становіцца сваім і для іншых.

Гэта ўласцівасць — і ў гэтым асаблівасць — творчасці.

* * *

Непраўдзівая рэчаіснасць вымагае непраўдзівых паводзін, якія, увасабляючыся ў літаратуру і ў культуру, сведчаць, што нас няма дома.

У ёй ёсць *наша*, амаль няма нас, ёсць *маё*, але няма мяне.

* * *

У спадчыны дзве асноўныя ўласцівасці: захоўвацца і знікаць (знікацца). Калі пераважае першая, — яна ператвараецца ў музейны экспанат, муміфікуецца, выпадае з току, а таму і з кантэксту часу, калі другая, — становіцца тоеснай акту прыроды і, не належачы іншым часам, не належыць таксама сабе.

Спадчына адбываецца як суразмова, у якой тое, што ёсць, самаасэнсоўваецца, *што* яно ёсць.

* * *

Верш істотны не сваімі ідэямі альбо метафарамі, а тым, што ад аўтара нібы і не залежыць. Так, верш — гульня, але гульня, у якой згаджаюцца ўдзельнічаць сутнасці.

* * *

У вершах Францішка Багушэвіча праяўляецца, уцягваючы ў сваю прастору асвечаную вякамі сялянскую рэчаіснасць, ірацыянальны чыннік, якога нельга зразумець і аб якім таму нельга разумна сведчыць, — выпадак.

Адпадаючы ад быцця, існаванне выпадае ў выпадак.

* * *

Этымалогія не выяўляе сутнасці слоў, а «расчароўвае» словы. Але «расчараваныя», словы нічога не памятаюць ні пра сябе, ні пра тую таямніцу, якой яны поўняцца, пакуль застаюцца ў сваім моўным полі.

Даследаванне, робячы словы «анатамічнымі» аб'ектамі, не чуе, што кажуць і што хочуць сказаць яны самі. Гэта чуе, ці, прынамсі, у гэта ўслухоўваецца, паэзія.

* * *

Нас амаль не засталося ў сферы духу, у нас амаль усё, да самых інтымных драбніц, вынесена ў грамадскую сферу, і нават да пакаяння — глыбокага ("сокровенного") акту — нас заклікаюць грамадскія дзеячы.

Аднак пакаянне па закліку і напаказ яшчэ больш аддаляе магчымасць сапраўднага пакаяння, якое адбываецца тады, калі яно адбываецца.

* * *

Сфера паэта не сфера слова, дзе ўпэўнена сябе пачуваюць прамоўцы і вершапісцы, а сфера, дзе слова яшчэ не зацвярдзела ў значэнні і ўяўляе першасную матэрыю, падобную магме.

Паэт не валодае словам, яму не падабаецца валодаць і загадваць тым, што і так ужо запалонена прадметнаю рэчаіснасцю, ён імкнецца, як сказаў Уладзімір Жылка — можа, самы высокі беларускі паэт, — «за рубеж чалавечага слова», каб вызваліць слова з абалонкі зацвярдзеласці і ім засведчыць, што ёсць Свабода і Хараство.

* * *

Той, хто спазнае, і тое, што спазнаецца, твораць новую рэчаіснасць — *зно*. У ёй знікае падзел на суб'ект і аб'ект, і яна новая не таму, што настае пасля нечага, а таму, што ніколі не бывае старой.

Зно субстанцыйнае, і ў дачыненні да яго суб'ектыўнае і аб'ектыўнае, якія суадносяцца між сабой як тэза і антытэза, мяняюць свой статус: для суб'ектыўнага *зно* становіцца сведчанием яго аб'ектыўнасці, для аб'ектыўнага — магчымасцю сведчыцца, быць сведчаным; яны — з'явы яго прысутнасці, яно — сутнасць іхняй з'яўнасці.

Зно ўплывае і на сам акт спазнання, надаючы яму характар часавай вечнасці, альбо рухомай нерухомасці, і такім чынам прыводзіць да ўзаематоеснасці ўсе тры найменаваныя чыннікі.

* * *

Паэт не адказвае на пытанні жыцця. Ён сам пытаецца, але, у адрозненне ад іншых, пытаецца так, каб яго пытанне мела рэха.

* * *

Калі чалавек змагаецца, ён змагаецца і супраць сябе.

* * *

Усе знаходзяцца на аднолькавай адлегласці *ад* Бога, але на рознай *да* Бога.

* * *

Віртуозы верша ўмеюць быць адразу і левымі, і правымі, але не ўмеюць — простымі. Іхняе ўмельства як знак Мідаса: усё, да чаго яны дакранаюцца, метафарызуецца, рыфмуецца, дэфармуецца: мова — у красамоўства, учынак — у жэст, факт — у эфект, сумленне — у вокны сумлення, смеласць — у амплітуду смеласці.

Яно напаказ: у прынцыпе, яно не ўмее тварыць, але вельмі добра ўмее паказваць, што яно творыць. Яно перасалоджвае, перасольвае, перакручвае, перагінае, і ў гэтым *пера* мае свой змест.

* * *

Калі чалавек ідзе і ў працэсе хады робіць свой чарговы наступны крок, тое поле, якое знаходзіцца наперадзе, на адлегласці гэтага кроку адступае назад — яно нібы рухаецца ў адваротным кірунку.

У творчасці таксама відаць «адваротныя» крокі: тое, што дасягнулася, штурхае творцу наперад, само адштурхоўваючыся назад.

Чалавек — «часавек»: ён пераводзіць час са статусу будучыні ў статус мінулага.

* * *

Паэзія «замешана» на прамяністай матэрыі, якая не дазваляе ёй цалкам умяшчацца ў межах свайго часу і выпраменьвае яе ў абсягі вечнасці. І калі гісторыя належыць паэзіі, то сама паэзія — наступнасці.

* * *

Тое, што арганічна прысутнічае ў прыродзе рэчаў, калі яно вылучаецца як аргумент у дыскусіі, становіцца спрэчным і праблематычным.

Камень, які ляжаў на дарозе ці ў полі і ўзяты цяпер у руку, пачынае азначаць нешта іншае, чым ён азначаў дагэтуль.

* * *

Творца не мае біяграфіі. Біяграфію мае аўтар.

* * *

Калі для «колькаснага» мыслення чым больш нечага, тым яго сапраўды больш, то для «якаснага» наадварот: два менш за адзін, тры менш за два, і дзесяць крокаў — гэта толькі адна дзесятая частка таго кроку, якім дасягаецца мэта, і дзесяць каханняў — адна дзесятая аднаго.

* * *

У кожнага творцы ёсць свае папярэднікі, свае Вергілііі. Але заўсёды, самы першы і самы відушчы, папярэднік — сама творчасць.

* * *

Моц, імкнучыся да дасканаласці, мусіць стаць не большай моцай, а нечым іншым, чым моц, і розум не большым розумам, а нечым іншым, чым розум.

* * *

Паміж тым, што магчыма, і тым, што немагчыма, існуе пэўны зазор, пэўная адлегласць. Гэтая нічыйная зямля — вотчына мастацтва. Тут яно знаходзіць сябе, тут яно ні ад кога не залежыць і таму належыць усім.

* * *

Чалавек не толькі насяляе рэчаіснасць, але і сам з'яўляецца ёю: яна яго вонкавае цела. І яна можа дазволіць, а можа і не дазволіць увасобіцца яго намерам і думкам, бо ўвасабляюцца яны ў яе.

* * *

Калі мастацтва — мастацтва, тады яно і палітыка, калі мастацтва — палітыка, тады яно перастае быць і палітыкай, і мастацтвам.

* * *

Час ад часу чалавек адчувае, што яго жыццё толькі пярэдадзень іншага жыцця, у якое ён пастаянна ўступае і пастаянна не можа ўступіць.

Уся няпростасць у тым, што яно, гэтае жыццё, знаходзіцца за мяжою самога часу, яно не «сённяшняе», а «пазасённяшняе», і каб дасягнуць яго, неабходна самому станавіцца «пазасённяшнім».

Жыццё — у магчымасці жыцця, чалавек — у магчымасці чалавека: ён ёсць настолькі, наколькі становіцца тым, кім можа стаць.

* * *

Самасвядомасць не тое, што я ўсведамляю сябе сабой, а тое, што ўсведамляе мяне мной.

* * *

Чалавек упісаны сваім абліччам — унутраным і вонкавым — у ісціну, і ад таго, як ён упісаны, якое ў яго аблічча, залежыць, што ён скажа пра ісціну, што яна сама скажа пра сябе.

Іншым чынам яна не можа ні праявіцца, ні ўвідавочніцца.

* * *

Калі Хрыста цягнуць, як коўдру, на сябе, даказваючы, што іхняя вера самая правільная, ён — мінулы, калі цягнуцца да яго — ён будучы, і, такім чынам, людзі самі апынаюцца альбо мінулымі, альбо будучымі.

* * *

Рэчы — спадчына, што перадаецца ад чалавека да чалавека, і адначасова спадкаемцы, што наследуюць людзей.

* * *

Чалавечыя цывілізацыі — не дарога, якая ведае, куды вядзе, і якая не пакідае нікога ў мінулым, а сляды самотнага падарожніка: між імі — адлегласць, і з'ядноўваюцца яны між сабой не нацянькі, не суцэльнай лініяй, а праз таго, хто ідзе і не пакідае аб сабе іншых сведчанняў, апроч слядоў.

* * *

Мастак глядзіць у мастацтва, як у люстэрка, і распазнае ў ім свае сутнасныя рысы. Гэтае распазнаванне адбываецца як удзел у тым, што само ўдзяляе мастаку сваю ўвагу. Тое, што здольна распазнаваць, выяўляючыся, становіцца тым, што, у сваю чаргу, здольна быць распазнаным.

* * *

Чалавек мысліць той сваёй іпастасю, якая і сама яшчэ творыцца. Таму і магчыма, таму і мае сэнс творчасць, што разам з задуманым творам дзейсніцца яшчэ адзін твор — творца.

* * *

Вобраз, як шыбіна ў акне: калі празрыстая — не заўважаецца, калі заўважаецца — не празрыстая. У мастацтве асноўнае не сам вобраз, а яго здольнасць быць празрыстым, прапускаць праз сябе тое, чым ён сам не з'яўляецца, быць «праз-вобразам».

* * *

Эвалюцыя адбываецца ў кірунку, у якім я магу ўсё больш і — наадварот — усё больш не магу. За абсягамі акрэсленай рэчаіснасці настойліва вымалёўваецца абсяг, дзе ўсё і нішто азначаюць адно і тое ж.

* * *

Структура часу, як і структура ДНК, уяўляе двайную спіраль: адна вядзе ў будучыню, другая — у мінулае, адна —уверх, другая — уніз. Гэтая двайная спіраль відаць і на старажытных сімвалах: кадуцэй Гермеса абвіваецца дзвюма вужакамі.

* * *

Вада і агонь, якія пярэчаць адно аднаму, міряцца на чалавеку: і вада ачышчае яго, і агонь таксама.

* * *

Як сляды на снезе не падобныя на таго, хто іх пакідае, так і той, хто іх пакідае, не падобны на таго, чым следам ён з'яўляецца сам, — на сваю сутнасць.

* * *

Калі палітыка — мастацтва магчымага, то само мастацтва — мастацтва немагчымага.

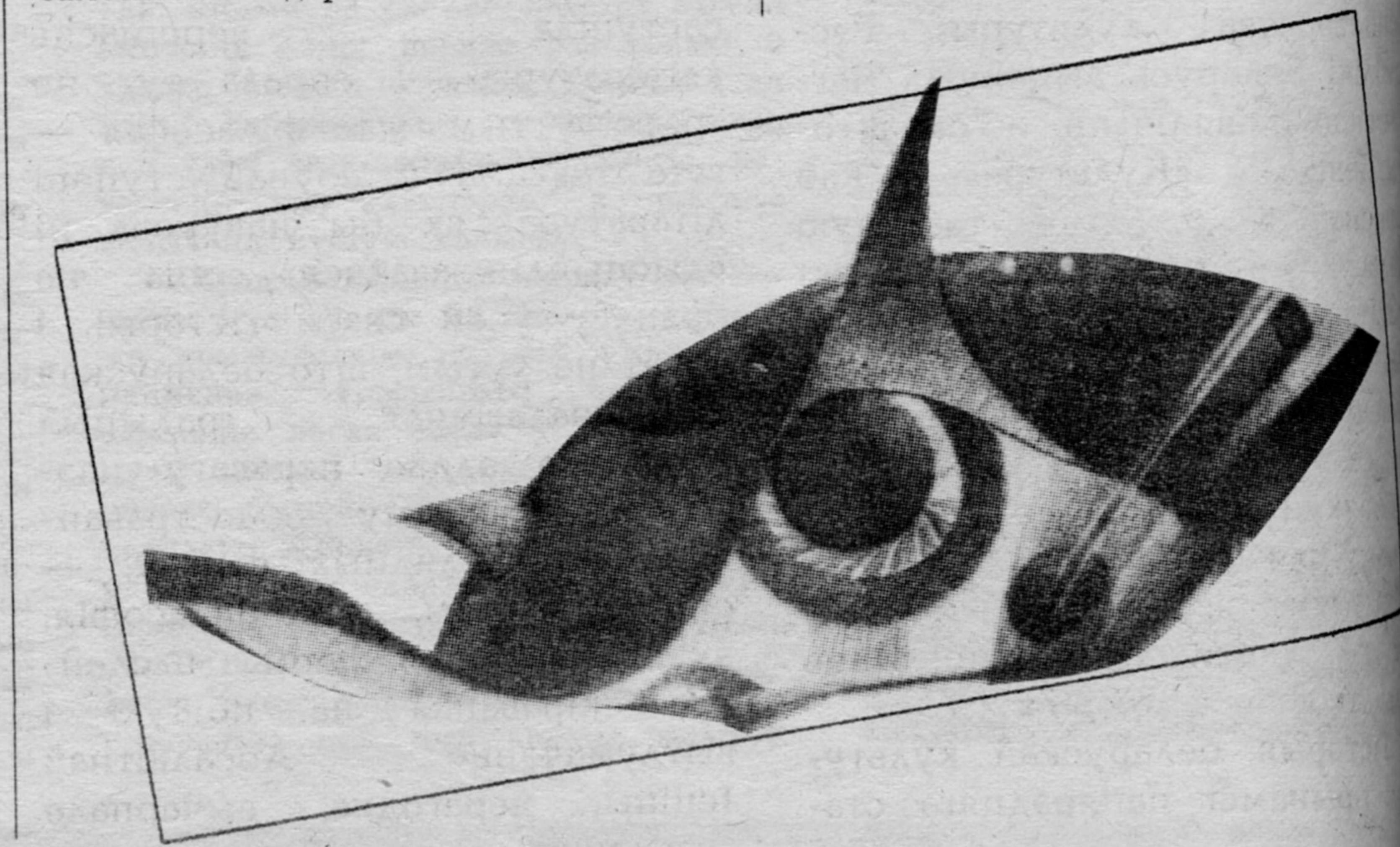
* * *

Вечнасць — не доўгі час, інакш яе насельнікамі былі б адно камяні і бронза, а новая якасць жыцця і часу, і творыцца яна жывымі людзьмі.

* * *

Пакуль чалавек ёсць тым, кім ён ёсць, ён пытаецца і адказвае, кім ён ёсць. Ён мусіць пытацца і адказваць, каб мець сябе ў часе і з'яўляць у свеце. Гэтыя пытанні і адказы ніколі не канчатковыя: яны пастаянна ўзнаўляюцца, і ўчора яны не менш істотныя, чым заўтра, як, нягледзячы на тое, якім ён мае і з'яўляе сябе, учора чалавек для сябе не менш істотны, чым заўтра; і разам з тым заўсёды канчатковыя — як канстанты яго знаходжання ў часе і ў свеце.

Чалавек пытаецца ў сябе пра сябе і ў сябе атрымлівае адказ, і такім чынам прысвячаецца ў сутнае: яно не адкрытае яму, але і не скрытае ад яго.

ЗНО

Суплёт ідэй

Ігар БАБКОЎ

БЕЛАРУСКАЯ ТРАДЫЦЫЯ: НА ЗЛОМЕ СЭНСАЎ

Беларуская культурная традыцыя знаходзіць сябе ў крытычны момант свайго існаваньня. Гэты крытычны момант ёсьць вынікам розных чыньнікаў, як доўгатэрміновых, зьвязаных з трансфармацыямі грамадства, так і тактычных, зьвязаных з рэаліямі (палітычнымі і культурнымі) сёньняшняга дня. Перш чым акрэсліць гэтыя чыньнікі больш падрабязна, пачнем з праблемы тэрміналягічнай: праблемы «Беларускага адраджэньня». Менавіта такім чынам пазнаецца сёньняшні перыяд культурнага развою. Праблемы такога тыпу ёсьць па-сутнасьці праблемы грамадскае канвенцыі, але, тым ня менш, хацелася б зазначыць наступнае:

Пад назовам «Беларускае адраджэньне» хаваюцца насампраўдзе два супрацьлегла скіраваных працэсу.

Дынаміка першага зьвязана з такімі зьменамі ў сацыякультурнай сітуацыі, як узнаўленьне дзяржаўнасьці (незалежнасьці) ды пераход праз «мадэрнізацыю» да сучаснага высока-тэхналягічнага інфармацыйнага грамадства. Гэты працэс вымагае пэўнае гамагенізацыі грамадства, шмат у чым нават уніфікацыі; спыненьня социякультурнае энтрапіі ды выбудовы праз агульнаграмадскае пагадненьне такой «нацыянальнае культуры», зь якой атаясамляў бы сябе кожны сябра гэтага грамадства. Пост-савецкай беларускай дзяржаве «нацыянальная культура» й «нацыянальная ідэалёгія» (у розных формах) патрэбная дзеля сама-легітымацыі.

Такога тыпу працэсы прааналізаваныя ў кнізе Эрнэста Гэльнэра «Нацыі й нацыяналізм» і ў той ці іншай ступені адбываліся пры складанні ўсіх эўрапейскіх нацыяў.

Зь іншага боку, мы выразна бачым працэсы пэўнага ўскладненьня ўнутранага культурнага ландшафту, што адбываецца на тле складваньня грамадзянскае супольнасьці.

Тут мы знаходзім, па-першае, пэўнае дыстанцаваньне й нават адпрэчваньне «сувенірнай» савецка-беларускай культуры, што складалася за савецкія часы. Гэтае адпрэчваньне праяўляецца ў самых розных сфэрах: як арыентацыя на моўныя кшталты заходнебеларускай ды эміграцкай літаратуры, пагарда да псэўдаэтнаграфізму й замілаваньне аўтэнтычнымі формамі фальклору (і ўвогуле традыцыйнай культурай), як самазнаходжаньне традыцыі ўва ўсходнеэўрапейскім ці ваколбалтыйскім культурным кантэксьце, як усталяваньне беларускай гарадской традыцыі ды інш...

Гэтыя два тыпы працэсаў можна было б назваць: (1) Працэсамі беларусізацыі й (2) Працэсамі набыцьця традыцыі (альбо складваньня беларускага фундаменталізму).

Першы працэс тоіць у сабе вялікую небяспеку: тып культуры, што можа скласьціся ў выніку беларусізацыі, будзе моцна крэалізаваным і няжыцьцяздольным, гэткая культура ня будзе мець унутранае саматоеснасьці й унутраванасьці: гэта будзе ідэалёгія, што выдае сябе за культуру.

Працэсы ж другога тыпу ёсьць працэсамі складваньня «ўласнакультуры», г.зн. такое сэнсавае прасторы, што нясе ўнутры сябе крытэрыі беларускасьці (адбору й засваеньня кампліментарных з’яваў зь іншых традыцыяў і, адпаведна, адхіленьня некампліментарных). І, самае істотнае, адно ўнутры такое прасторы можа паўстаць САМАРЭФЛЕКСЫЯ традыцыі — беларускае мысьленьне.

Менавіта ў якасьці самарэфлексыі традыцыі — прасторы, адкуль толькі й могуць разгортвацца далейшыя прадумваньні ў самых розных жанрах — і бачаць сябе гэтыя тэксты.

У ПОШУКАХ МЕТА-МОВЫ

Дзевяць указальнікаў.

1. У грунт працы ў якасьці вядучай стратэгіі вытлумачэньня пакладзены сэміялягічны (сэміятычны) падыход, «мяккая» герменэўтычная стратэгія. Пры гэтым падыходзе беларуская традыцыя бачыцца як тэкст, што разгортваецца ў часе і прасторы.

2. Вызначальным пунктам разгляду бярэцца повед* «мейсца», топаса, прасторы, якая падвойваецца: з аднаго боку — рэальная прастора жыцця й сьмерці культуры (тое, што было й адбылося), зь іншага — знакавая прастора рэканструкцыі, што заўсёды можа быць пераведзеная ў дыяхранічнае вымярэньне (прывязанае да часу і да мейсца).

3. У адрозьненьне ад расейскай традыцыі, дзе гэты вызначальны пункт перадумваецца як дзяржава (государство), ды польскай, дзе вызначальным зьяўляецца народ (lud), у беларускай ментальнасьці вядучым культура/знакава-ўтваральным чыньнікам маецца быць самая прастора /топас/ мейсца. (Згадайма самавызначэньне «тутэйшыя», што мае глыбокі культуралягічны сэнс прывязкі да мейсца, мейсцаідэнтычнасьці.)

4. Зыходзячы з гэтага, «нацыянальнае» прачытваецца не як повед, альбо ідэя, а як ландшафт, краявід — і ў гэтым прачытаньні мае глыбокі сэнс унікальнасьці.

Вызначыць беларускае можна, такім чынам, адно пазнаўшы мяжу. Але мы пазначаем мяжу тады, калі мы за яе выходзім.

5. Рэч ня ў тым, каб выходзіць за мяжу, а ў тым, каб «адамкнуць» сэнсы, схаваныя ў сярэдзіне нацыянальнага краявіда. Гэтыя сэнсы асьведамляюцца як утоеная сакральнасьць.

Гэтая тайна традыцыі дыхае нам у патыліцу, прымушае шукаць «істотныя словы», якія вялі б углыб, усярэдзіну, кідае нас на дзёрзка-суб’ектыўныя прачытаньні.

Пакуль сэнсы схаваныя, утоеныя, яны цьмяна прасьвечваюць ды прадчуваюцца праз краявід.

6. Тое, што можа перахоўваць ды ажыўляць сэнсы традыцыі, пазначана намі як МЕТА-Мова.

7. Традыцыя (культура), разлегшаяся такім чынам, што губляе адчуваньне сваіх межаў і сваёй сыстэмнасьці, арганічнасьці, свайго апрычонага** ладу (rta), — такая традыцыя распадаецца (памірае), калі ў выніку самарэфлексыі не знаходзіць свой «прынцып зборкі», сваю «мета-мову». Функцыяй мета-мовы ў сьпелах культурах ёсьць функцыя Мітры — су-ладзьдзе, упарадкаваньне, прасьвятленьне знакаў.

8. Гэткая мета-мова ня ёсьць заўсёдыўжо-наяўны ды кадыфікаваны тып пісьма, пануючы дыскурс***, што мае апірышча ў мікра-й-макра ўладзе Сёньня-Ідэі. Мета-мова знаходзіць сябе на вялікім прасьцягу — паміж мітам****ды лёгасам, зямлёў і сьветам, мовай і невымоўным. Ейным сапраўдным грунтам ёсьць СІТУАЦЫЯ МЫСЬЛЕНЬНЯ.

9. У сітуацыі мысьленьня ўладарыць не Закон, а Смага. Гэтая смага ёсьць Смага Сутнасьці. Задача мета-мовы/мысленьня — Пры-Сутнічаць пры жыцці нацыі.

Традыцыя й мета-мова.

Гістарызм у сучаснае гуманітарнае сьвядомасьці палягае не на замацаваньні самога поведа гісторыі й адпаведна рэлятывізму культурных эпохаў, а ў прыняцьці й істотным прадумваньні такога поведа як *традыцыя* й зьвязанага зь ім поведа *дыстанцыі*. Рэч ня ў тым, што нейкая з эпохаў зьяўляецца выбраным мейсцам праўды — у адрозьненьне ад астатніх, якія ёсьць адно падрыхтоўкай альбо ўдзячным заснаваньнем, і ня ў тым, што праўда нібыта разьмеркаваная па частках і кожная эпоха валодае «сваёй» праўдай. Сёньня мы гаворым аб *праўдзе ўсяе традыцыі*.

На першы погляд, традыцыя выступае перад намі ў сваёй абектнасьці, г.зн. прадстаіць перад нашай сьвядомасьцю як пэўны прадмет досьведа, які мы вывучаем і які ўрэшце мы спасьцігаем у яго найбольш сутнасных праявах. Такі вобраз традыцыі мае карані ў новаэўрапейскай «навуковай» карціне сьвету, зь яе адразу зададзенай «гістарычнасьцю» й культурным рэлятывізмам.

Другой рысаю такога вобразу традыцыі ёсьць ейная татальнасьць — г.зн. максімальнае набліжэньне да абсалютнага веданьня. Сучасная гістарычная навука (у прыватнасьці інтэлектуальная й культурная гісторыя) імкнецца да максымальнай дэталізацыі сваіх ведаў, да прасьвятленьня самых цёмных куткоў традыцыі, да ўсё большага веданьня пра ўсё меньшае і пакідае па-за разглядам пытаньне аб тым, што значыць у сістэме культуры самаё гэтае памкненьне.

Зь іншага боку, пасьля зьяўленьня філязофскай герменэўтыкі***** зь яе апрычоным стаўленьнем да традыцыі (у цэнтры — праблематыка разуменьня й вытлумачэньня тэксту, угрунтаваная ў сваеасаблівай «онталёгіі суб’екта»), й асабліва — пасьля сэміётыка-структуралісцкага шоку шасьцідзесятых гадоў (аналіз нараджэньня, дзеяньня й успрыманьня дыскурсу), — стала відавочным, што гэткае аб’ектна-татальнае азначэньне традыцыі ёсьць толькі адным з магчымых.

Пасьля рэабілітацыі й улучэньня ў сітуацыю веды самога суб’екта, пасьля дэуніверсалізацыі навукі як формы веданьня, урэшце было пастаўлена пад пытаньне само памкненьне навукі быць адзіным легітымным (прызнаным) спосабам перадачы традыцыі.

Пасьля шырокага прадумваньня ўсяго праблемнага поля традыцыі (Хайдэгер, Фуко, Гадамер, Барт, Рыкёр) паступова сфармавалася яе новае бачаньне традыцыі: з аднога боку, яна глыбока ўфундаваная ў онталёгіі суб’екта («Досьвед гістарычнай традыцыі прынцыпова ўзвышаецца над тым, што ў ёй можа быць дасьледавана. Ён ёсьць ня толькі праўдзівым альбо аблудным, што можа быць вызначана гістарычнай крытыкай, — ён заўжды абвяшчае такую праўду, да якой мы мусім *далучыцца*». Х.-Г.Гадамер), зь іншага — традыцыя ёсьць надзвычай пластычнай сэнсавай прасторай, якая дазваляе сябе «перапісваць» кожнае новай эпосе, выяўляючы патэнцыйную бяздоннасьць укладаючых яе сэнсаў, дзе нават перыядызацыя гісторыі можа залежаць (і залежыць) ад «пэўных навязьлівых ідэяў сучаснасьці» (Ж.-Фр.Ліатр).

Асабліва хацелася б адзначыць Марціна Хайдэгера, чыя творчасьць яўляе ў сабе прыклад памятлівага прадумваньня традыцыі, няспыннага ажыўленьня здавалася б даўно забытых сэнсаў і фрагментаў культуры, якія выводзяцца з археалагічнае вязьніцы й аказваюцца (стаюцца) больш «сучаснымі», чым навязваючая сябе нам сучаснасьць. Як пісаў Хайдэгер у «Анаксімандравым выслоўі»: «Мы шукаем грэцкае й ня дзеля грэкаў, і ня дзеля ўдасканаленьня навукі, і нават ня толькі дзеля больш уцямнага сумоўя, але адзінае дзеля таго, ў гэткім сумоўі можа быць прынесена да гаворкі, у выпадку, калі яно зыходзіць у гаворку ад сябе самога. Гэта ёсьць тое, што розным чынам закранае грэкаў і нас у нашым лёсе».

Такім чынам, традыцыя ня ёсьць тое, што можа быць засвоена фармальна, як «аб’ектыўная інфармацыя», безадносная да таго, хто яе перадае і хто яе ўспрымае. Да традыцыі зьвяртаюцца, яе набываюць, і гэты працэс набыцьця традыцыі прадугледжвае максымальную сэнсавую актыўнасьць суб’екта, ягоную заангажаванасьць, прызнанасьць таго, што мы заўсёды ёсьць вынік гэтай традыцыі, што яе сэнсы «закранаюць нас у нашым лёсе».

У пэўным сэнсе, гэткі повед традыцыі, дзе цэнтр увагі перанесены з «утворанага» й «падрыхтаванага да ўжываньня» на самаё «творыва» супрацьстаіць як клясычна-навуковаму дыскурсу, зь яго сьвядома ці падсьвядома зададзенай прагрэсісцкай парадыгмай, так і культурна-гістарычнаму, дзе самазамкнёныя культурныя эпохі трагічна адпрэчаныя адна ад адной (Шпэнглер, Юнгер ды інш.).

«Традыцыя, да якой мы належым і ў якой жывем, гэта ня частка нашага культурнага досьведу, ня гэтак званае культурнае паданьне, якое б тады складалася б з адных помнікаў і тэкстаў і было б перадачай сэнсаў, што выказаныя сродкамі мовы ды гістарычна засьведчаныя. Не, нам заўсёды перадаецца traditur, самы СЬВЕТ, спазнаваны ў камунікатыўным досьведзе, ён перадаецца нам як увесьчас адчыненая бясконцасьці задача» (Х.-Г.Гадамер).

Калі мы прыгадаем сэміятычнае вызначэньне традыцыі, як *тэкст/культура, што разгортваецца ў часе й прасторы, й культуры, як сьвету, бранага ў знакавым вымярэньні*, то ўбачым тут відавочны масток, перакінуты паміж сэміётыкай ды герменэўтыкай, масток, што дазваляе весьці плённы дыялёг ды спадзявацца на кампліментарнасьць поведаў.

Сапраўды, па-за ўсімі тэкстамі й наяўнымі сэнсамі, што перадаюцца праз «школьна-адукацыйныя практыкі», застаецца галоўны гэрой культурнай традыцыі, — суб’ект, «той, хто гаворыць».

У «маўклівым дыялёгу» з гэтым «суб’ектам традыцыі» й набываецца тая здольнасьць гаварыць самому й правы гаварыць «ад імя традыцыі», што могуць быць пазначаныя як культурная саматоеснасьць, якая дазваляе доўжыць традыцыю ў патэнцыйную бясконцасьць.

Суб’ект традыцыі не з’яўляецца ані ідэяй (эйдасам), ані мітам (дыскурсам), ён у большай ступені ёсьць умова магчымасьці як міту, так і эйдасу. Ён ёсьць тае пнэўмай, душой, што нябачна прысутнічае ў знакавым ландшафце традыцыі, і якая дазваляе гаварыць пра гэты ландшафт як пра заселены, абжыты.

Суб’ект традыцыі па сутнасьці ёсьць ейны этос, у старагрэцкім сэнсе гэтага слова — мейсца чалавечае прысутнасьці й самая гэтая прысутнасьць — убачаная не з пункту гледжаньня універсалізму, як абстрактныя, заўсёды сабе роўныя характарыстыкі чалавечага, «радавыя прыкметы», — а як канкрэтны, унікальны «топас» тут-чалавечага, дзе, па словах Геракліта, «таксама жывуць Богі».

Калі традыцыя губляе адчуваньне свайго этасу/суб’екта, ад яе застаюцца адно мёртвыя знакі, сярод якіх ніхто не жыве, знакі, што маюць значэньні, а ня сэнсы.

Эўрапейскае мысьленьне надта доўга знаходзілася ў палоне рознага кшталту універсалісцкіх практыкаў; пачынаючы з Плятона ідэя/эйдас ёсьць мерай ды зьдзяйсьненьнем «праўдзівага», а этос традыцыі быў пакінуты паэзіі й мастацтву ўвогуле. Самаё ж мастацтва пакладалася ў сфэру «пачуцьцёвага ўспрыманьня», г.зн. эстэтыкі. Але, калі мы пагодзімся з Хайдэгерам, што «пачуцьцёвае ўспрыманьне якраз тая сфэра, дзе мастацтва памірае», з тым, што менавіта мастацтва нясе ў сабе антыўніверсалісцкі, дарэфлексыўны досьвед сьвету — прынамсі праўдзівае, сапраўднае мастацтва — мы мусім прызнаць, што дзеля разуменьня й спасьціжэньня этосу традыцыі рэсурсаў універсалісцкага мысьленьня відавочна недастаткова. Больш за тое, перавод сутнасьці сэнсавага ландшафту ў повед ёсьць адначасова руўнаваньнем гэтага этосу/суб’екта.

Такім чынам фэномен традыцыі выяўляе сябе яшчэ і ў тым, што ставіць пад пытаньне нас саміх, нашае экзістэнцыйнае знаходжаньне, нашыя інтэлектуальныя звычкі, — наш уласны «этос». З аднога боку, мы губляем інтэлектуальны наіў, разумеючы, што тыя словы/поведы, у якіх мы спрабуем спасьцігнуць ды вытлумачыць традыцыю, самі маюць доўгую й драматычную генеалёгію ў кантэксьце гэтай жа традыцыі, — зь іншага боку, мы заўсёды маем магчымасьць «думаць насуперак усяму».

(Працяг будзе).

---

* повед — магчымы варыянт ангельскага notion, нямецкага begriff, расейскага — понятие;

** апрычоны — асаблівы, адметны, прыватны;

*** дыскурс — адзін з базавых поведаў сучаснае сэміётыкі, які ўжываецца ў шырокім спектры значэнняў, пачынаючы ад соцыо й ідыалекта, сканчаючы агульнымі значэннямі ладу, чыну, тыпу пісьма;

**** міт — міф;

***** герменэўтыка (грэц. hermeneutike — вытлумачэнне, асэнсаванне), тэорыя і практыка вытлумачэння, асэнсавання старажытных тэкстаў, іншых помнікаў. Плынь сучаснае філасофіі.

ПЕРАКЛАДЧЫК

Размову на тэму «Пераклад філасофіі і філасофія перакладу» мы распачынаем гутаркай з Васілём СЁМУХАЙ.

Пэўна, выбар першага суразмоўцы ні ў кога не выкліча пытанняў. «Фауст» Ёгана Вольфганга Гётэ, «Доктар Фаўстус» Томаса Мана, «Гульня шкляных пёрлаў» Германа Гесэ, «Так казаў Заратустра» Фрыдрыха Ніцшэ (рыхтуецца да друку ў выдавецтве «Мастацкая літаратура»)... Не станем доўжыць пералік кніг, перакладзеных Васілём Сёмухай, як і акцэнтаваць відавочнае: большасць з іх (асабліва ў апошні перыяд творчасці) належыць да той літаратуры, якую мы звычайна пазначаем словамі — інтэлектуальная, філасофская.

Праўда, сам перакладчык тлумачыць свой выбар не любоўю да філасофіі, а любоўю да лінгвістыкі. Чым больш складаны тэкст, тым болей падстаў выявіць свае магчымасці. Падкрэслім апошняе. Для Васіля Сёмухі пераклад — гэта найперш спосаб рэалізацыі свайго творчага патэнцыялу, форма здзяйснення сябе як творцы і, урэшце, асобы... А ўжо потым астатняе: філалогія, асветніцтва, грошы. Прынамсі, так мне здаецца...

Дарэчы, на гэтым «мне здаецца» і будзе грунтавацца ўсё ніжэйвыкладзенае. Справа ў тым, што пасля атрымання Дзяржаўнай прэміі Васіль Сёмуха адпрэчвае ўсіх, хто імкнецца ўзяць у яго інтэрв'ю (я быў сёмы), і таму мы проста пагаварылі з умовай, што свае «ўражанні» ад гаворкі я выкладу так, як мне пажадаецца. Мне пажадалася форма інтэрв'ю, якое я і напісаў, седзячы сам-насам у сваім пакойчыку.

— Спадар Васіль! Калі не памыляюся, гэта Фрост казаў: паэзія — тое, што не перакладаецца? Фрост дакладна вызначыў праблему?

— Абсалютна дакладна. Возьмем адзін з найбольш вядомых перакладаў у расейскай практыцы (і тэорыі) перакладу — лермантаўскія «Горныя вяршыні». Для немцаў геніяльны верш Гётэ прачытваецца ў пэўным культуралагічным кантэксце, які вызначаўся паваротам ад ідэалогіі і паэтыкі эпохі «Буры і націску» ў новае духоўнае вымярэнне. А для расейскага чытача гэты верш у перакладзе Лермантава — усяго толькі рамантычны абразок, з якога аніяк не вычытваюцца тыя духоўныя сэнсы, якія закладзены ў арыгінале.

— Добра. Паэзія не перакладаецца! А ці перакладаецца інтэлектуальная проза; альбо — наколькі перакладаецца інтэлектуальная проза?

— Можна зрабіць пераклад лепшы за арыгінал, можна горшы, але немагчыма зрабіць тоесны. Што там казаць пра другія мовы, той самы тэкст на нашай роднай, беларускай, але выдрукаваны «лацінкай», «тарашкевіцай» ці «наркомаўкай» будзе мець нешта, што назаўсёды застанецца ў сваёй сістэме знакаў, што ні тэарэтычна, а тым болей практычна немагчыма перанесці ў іншую знакавую сістэму. Пераклад з «наркомаўкі» на «тарашкевіцу» (і наадварот), з «лацінкі» на «кірыліцу» (і наадварот) — гэта заўсёды страты.

— Абсалютна тоесны пераклад немагчымы. З гэтай сумнай аксіёмай, здаецца, пагаджаюцца ўсе. Але давайце паспрабуем вылічыць, наколькі магчымы пераклад. Згадаем «бухгалтэрыю» і акрэслім пытанне наступным чынам. В.А., чытаючы апавяданне Янкі Брыля, прачытвае яго сэнсы на сто адсотак. (Відавочна, В.А. можа вычытаць у Янкі Брыля такое, што той, як кажуць, «ні сном, ні духам», і адначасна шмат таго, што ўкладаў у свае словы аўтар, застанецца па-за доследам В.А. Але мы на гэта забудземся.) На колькі адсотак прачытае В.А., скажам, Фрыдрыха Ніцшэ пасля таго, як Васіль Сёмуха перакладзе «Так сказаў Заратустра» з нямецкай мовы на беларускую?

— Якое пытанне — такі і адказ. Сёмуха, — паколькі нямецкія мова і ментальнасць яму не родныя, — вычытвае ў Ніцшэ прыкладна шэсцьдзесят адсотак у параўнанні з адукаваным немцам. З гэтых шасцідзесяці адсотак пры перакладзе на беларускую мову застанецца недзе трыццаць. А спадару В.А., думаю, у лепшым выпадку дастанецца адсотак дваццаць пяць ад сапраўднага Ніцшэ.

— Дзякуй і за гэта. Але хацелася б усё ж такі паболей.

— У рэальнасці і выходзіць «паболей» — дзякуючы метаду кампенсацыі. Добры перакладчык ведае, дзе і што ён траціць, дзе і што ім губляецца аб'ектыўна (рознасць моў, доследаў) і суб'ектыўна (магчымасці перакладчыка ў кожным канкрэтным выпадку). І ў той ці іншай меры кампенсуе страты за кошт сваіх эмоцый, свайго інтэлектуальнага і духоўнага вопыту. У ідэале кампенсацыя можа дасягаць амаль ста адсотак. Не выпадкова перакладчыкі, бывае, кажуць: ён (хтосьці) пераклаў К. на ўсе сто дваццаць.

— Ёсць пераклады, якія адыгрываюць у гісторыі культуры таго ці іншага народа ролю, з якой не раўнуюцца арыгінальныя творы (да прыкладу, «Біблія» Францішка Скарыны). Адкуль тады даволі ўстойлівае меркаванне, што пераклад, можа, і творчасць, але другога гатунку? Што скажа на гэта Васіль Сёмуха? І ў чым, на яго думку, адрозненне перакладчыка ад, скажам, паэта ці празаіка?

— Прынцыповага адрознення няма. Перакладчык аддае свой талент перакладу, празаік (паэт) — уласнаму твору. Адрозненне пачынаецца тады, калі за пераклад бярэцца паэт (празаік). Для празаіка (паэта) пераклад — гэта сапраўды творчасць другога гатунку, ён ніколі не заахвярue на перакладны твор лепшую рыфму, ду... ідэю, якая яму самому спатрэбіцца... Не... дзеля перакладу, а пераклад дзеля яго. І... сябе мацуе перакладам, мае з гэтае спр... своесаблівы трэнінг, а часам нават і «пр... хопіць» сёе-тое з перакладу для ўласн... твора. Адным словам, сапраўдны перакл... чык аддае перакладу ўсё, што ў яго ё... лепшага, а перакладчык-паэт (праз... аббірае пераклад наколькі можа. Вось чу... так рэдка здараюцца ў апошніх перакла... конгеніяльныя ўласным творам.

— Спадар Васіль, сваімі перакла... Вы разбурылі адзін з найбольш абразлів... для беларусаў міфаў аб нядольнасці... «вясковай» мовы вытрымаць цяжар м... тафізічнай лексікі, натуральнай для бол... інтэлектуальных культур, прынамсі, няме... кай. Аднак яшчэ нярэдка можна пачу... рэха гэтага міфа. Дык, можа, ён усё-та... меў (мае) пад сабой нейкія падставы?

— Меў (мае), але... яны не ў сам... мове, а ў яе функцыянальнай абмежава... насці, якая была справакавана пэўны... ідэалагічнымі варункамі... А сам міф... ляноты адных і дурноты другіх. У наш... мове ёсць даволі (і яшчэ застанецца) сл... тэрмінаў, сэнсаў каб выказаць яку... заўгодна думку. Зрэшты, сярод тых, ... грунтоўна ведаў мову, гэты міф ніколі... ўспрымаўся інакш, як цемрашальства ці... вартая ўвагі недарэчнасць.

— Неяк Вы параўналі перакладчы... з акцёрам (кожны новы пераклад, як но... роля). З гэтага і пытанне, якое звычай... напрыканцы гутаркі задаюць журналі... ліцэдзеям. Якую кнігу яшчэ хацеў б... перакласці Васіль Сёмуха?

— Не ведаю. Я ніколі не ве... наперад, што буду перакладаць. Хіба я ... раней думаў, што буду працаваць са Свят... Дабравесцем, Бібліяй? Я ведаю адно, ш... наступны тэкст будзе больш складаны ... перакладу за папярэдні. Інакш перакл... перастае быць творчасцю і ператвараецц... перапісванне.

— А што перакладчык Васіль Сёму... ніколі не адужае?

— «Горныя вяршыні» (усміхаецца).

— Дзякуй! (усміхаюся).

Матэрыял падрыхтаваў В...

Фрыдрых НІЦШЭ

З КНІГІ «ТАК СКАЗАЎ ЗАРАТУСТРА»

ПРА АДСТУПНІКАЎ

I

Ах, павеяла і пажухла ўсё, што яшчэ нядаўна зелянела і стракацела на гэтым поплаве! А колькі мёду надзеі насіў я адгэтуль у свае вулеі!

Усе маладыя сэрцы ўжо пастарэлі, і не тое каб пастарэлі, як стаміліся, спошліліся, супакоіліся, сплошыліся — яны называюць гэта так: «Мы зноў зрабіліся пабожнікамі».

Яшчэ нядаўна бачыў я, як на світанку смела ішлі яны па дарозе сваёй: але здарожыліся іхнія ногі спазнання, і вось плявузгаюць яны цяпер на смеласць сваёй зары!

І праўда, быццам у скоках, калісьці лёталі іхнія ногі, пад ухвальны смех сваёй мудрасці; а цяпер яны адумаліся. Толькі што я бачыў, як, унурыўшыся, паўзуць яны да крыжа.

Вакол свету і свабоды пырхалі яны калісьці, нібы камары і маладыя паэты. І вось, крыху пастарэўшы, крыху памаладзеўшы, яны ўжо запечныя лежні, цемрашалы і дэвоты.

Магчыма, таму панікла іхняе сэрца, што адзінота, быццам кіт, праглынула мяне? Магчыма, пакутліва доўга, але *марна* ўчувалася іхняе вуха да поклічу маіх сурмаў і веснікаў?

Шкада! Заўсёды знаходзіліся і такія, чыё сэрца не разлучаецца з мужнасцю і дзёрзкасцю, чый дух цярплівы і вытрывалы. А астатнія — *баязліўцы.*

Астатнія — гэта заўсёды большасць, штодзённасць, мноства, лішнія: усе яны баязліўцы!

Хто падобны на мяне, таму на долю выпадуць перажыванні, падобныя на мае, так што першымі яго прыяцелямі будуць блазны і нябожчыкі.

А другія — тыя, што назавуць сябе ягонымі *вернікамі:* ажыўлены натоўп, шмат любові, шмат шаленства, шмат дзіцячага шанавання.

Хай жа не прылепіцца да іх сэрцам той, хто падобны на мяне; не паверыць у гэтую вясну і цвіценне лугу той, хто ведае чалавечы род, — непастаянны і душою малы!

Калі б яны *маглі* інакш, яны і *хацелі* б інакш. Тое, што напалавіну, заўсёды руйнуе. Калі лісце жаўцее — на што ж тут скардзіцца!

Хай яны ляцяць і падаюць, пакінь іх, Заратустра, і не шкадуй! Лепей зрывай іх бурнай віхурай — зрывай гэтае лісце, Заратустра, каб адляцела прэч ад цябе ўсё *завялае!*

II

«Мы зноў сталі пабожныя», — прызнаюцца гэтыя адступнікі, а многія з іх яшчэ і баяцца прызнацца.

Я гляджу ім у вочы, проста ў румянец іхніх шчок: вы тыя, хто зноў *моліцца!*

Але гэта ганьба — маліцца! Ганьба не ўсім, а мне, табе і кожнаму сумленнаму. Ганьба *табе* — маліцца!

Ты добра ведаеш: твой баязлівы дэман у табе, што так любіць малітоўна складваць рукі або трымаць іх на каленях і ўвогуле любіць спакой, — гэты баязлівы дэман кажа табе: *«Ёсць* Бог!»

Але ў такім разе і ты належыш да тых, хто баіцца святла, каму яно ніколі не дае спакою: з кожным днём табе давядзецца ўсё глыбей хаваць галаву ў цемру і ў чад!

Праўда, латвы ты выбраў час: бо вось зноў пырхаюць начныя птушкі. Настаў час усіх, хто баіцца святла, — вечар, час святкавання, калі нішто не «святкуецца».

Я чую і адчуваю: прыйшоў час іх урачыстых шэсцяў і палявання — палявання расслабленага, вялага, кволага, на нюх, калі пад ціхі крок мармычуць малітвы,

— час палявання на душэўна-шчодрых дэвотаў: зноў пастаўлены ўсе пасткі, каб лавіць сэрцы! І дзе толькі не падыму заслону, адусюль вылятае ўспалошаны начны матылёк.

Напэўна, ён быў там не адзін! Я адчуваю, што ўсюды пазапаўзалі маленькія абшчыны, і дзе толькі ёсць якая каморка, там знойдзеш і багамольцаў, і адчуеш іх пах.

Цэлыя вечары сядзяць яны і вядуць: «Дай нам зноў быць дзецьмі, каб казаць: "Божа літасцівы!" Набожныя цукернікі паппавалі ім языкі і страўнікі.

Альбо цалюткі божы дзень дзівяцца на хітрага павука-крыжака, які падпасвае здабычу і прапаведуе іншым павукам словы мудрасці: «Пад крыжамі зручна плесці сеткі!»

Альбо цэлыя дні выседжваюць з вудамі на балоце і лічаць сябе *глыбокімі,* але тых, хто там ловіць вудамі, дзе няма рыбы, я б нават павярхоўнымі не назваў!

Альбо пабожна-замілавана вучацца іграць на арфе ў песняра, які сваёю ігрою вымацвае дарогі да сэрца маладзічак, бо стаміўся ён ад старых баб і іхніх падахвотак.

Альбо вучацца трэсціся ад жаху ў цёмным пакоі ў якога-небудзь прыдурка-вучонага, які ўсё чакае духаў, і пры гэт... дарэшты спаражняюць свой розум!

Альбо прыслухоўваюцца да флей... старога вандроўнага шарлатана, які перан... у журботна завыўнага ветру гукавую пан... ласць; вось і цягне следам за ветрам... прапаведуе паньлымі гукамі скруху.

А некаторыя парабіліся начнымі ва... таўнікамі; яны навучыліся дудзець у жале... ку, рабіць начны абыход і будзіць інул... якое даўно ўжо спачыла.

Пяць выслоўяў з старых паданняў ч... я ўчора ўначы каля садовага мура: ... стомленых, панурых, усохлых начных ва... таўнікоў:

«Як на Айца, дык Ён не дужа кл... поціцца пра сваіх дзяцей, у людзей айц... — бацькі, куды лепшыя!»

«Ён нават стары! І зусім ужо ... клапоціцца пра сваіх дзяцей»; — адказ... другі вандроўнік.

«Хіба *ёсць* у іх дзеці? Ніхто не мо... гэтага даказаць, калі ўжо і Ён сам гэта... не даказвае! Мне хацелася б, каб Ён хо... раз прывёў пераканаўчы доказ».

«Доказ? Ды калі тое было! Не дуж... гладка ў Яго з доказамі — Яму важней... каб Яму *верылі!»*

«Так, так! Вера робіць Яго праведны... — вера ў Яго. Так было павялося ў наш... бацькоў! Так яно ідзе і ў нас!»

Так гутарылі двох начных вартаўнікоў... якія баяліся святла, і потым паныла заду... зелі ў свае жалейкі: было гэта ўчора ўнач... каля садовага мура.

А ўва мне сэрца калацілася ад смеху... і хацела вырвацца, і не ведала куды, ... апусцілася ў маю нутробу.

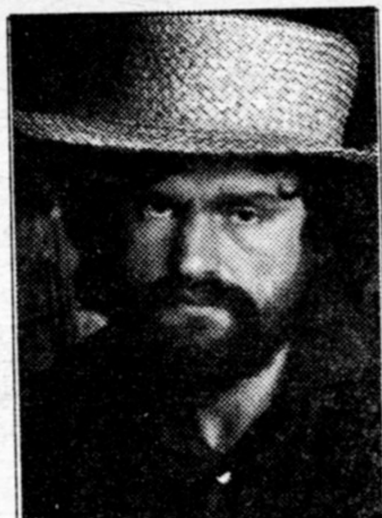
І праўда, я памру, бадай што, за... шоўшыся смехам, бачачы, як асл... ўпіваюцца, а начныя вартаўнікі запаняве...

ЗНО

На беразе іншага часу

Уладзімір АРЛОЎ

ВЕРСЭТЫ

ПАКОЙ

Прахожыя ідуць праз наш пакой і аддаляюцца, робячы жаданне яшчэ вастрэйшым.

Галасы горада адзін за адным гаснуць у нашых целах.

Музыка гасне апошняю — у вуснах і кончыках пальцаў.

Свет нараджаецца з ціхага ўскрыку і смеху.

Дыханне творыць персікавы пушок на шчацэ.

Музыка прачынаецца crescendo ў анфіладах гарачых прасцінаў.

Новая радзімка з'яўляецца на пудзенькім плячы.

ПЕРШАЯ ЖАНЧЫНА

Мая першая жанчына выйдзе з сутоння і прысядзе да майго стала.

Таннае віно пальецца ў кантовыя шклянкі.

Спелы сланечнік зазірне ў цёплыя шыбы.

Свежай пабелкай запахнуць сцены мазанкі.

Ты мая першая жанчына, скажу я, і таму ты ўмееш вяртаць час.

Ты мая першая жанчына, і таму час не ўладны над табой.

Ты — мая першая жанчына...

Сустрэнуцца над сталом нашы шклянкі.

Сустрэнуцца на стале нашы рукі.

Сустрэнуцца на краі сусвету нашы целы.

Памятаеш, ты варажыла мне па расколінах сцежкі?

Памятаеш, ты варажыла мне па птушыных пёрах?

Памятаеш, ты варажыла...

Яе смуглыя пальцы прабягуць па лініях майго няспраўджанага лёсу.

Яе гагатавыя вочы ўведаюць прышласць.

Яе вусны журботна прашэпчуць: о ромэ, ромэ...

Яе голас будзе старэйшы за яе цела.

Яе вочы будуць старэйшыя за яе голас.

Яе душа будзе старэйшая за гэты свет.

Мая першая жанчына выйдзе з сутоння і прысядзе да майго стала.

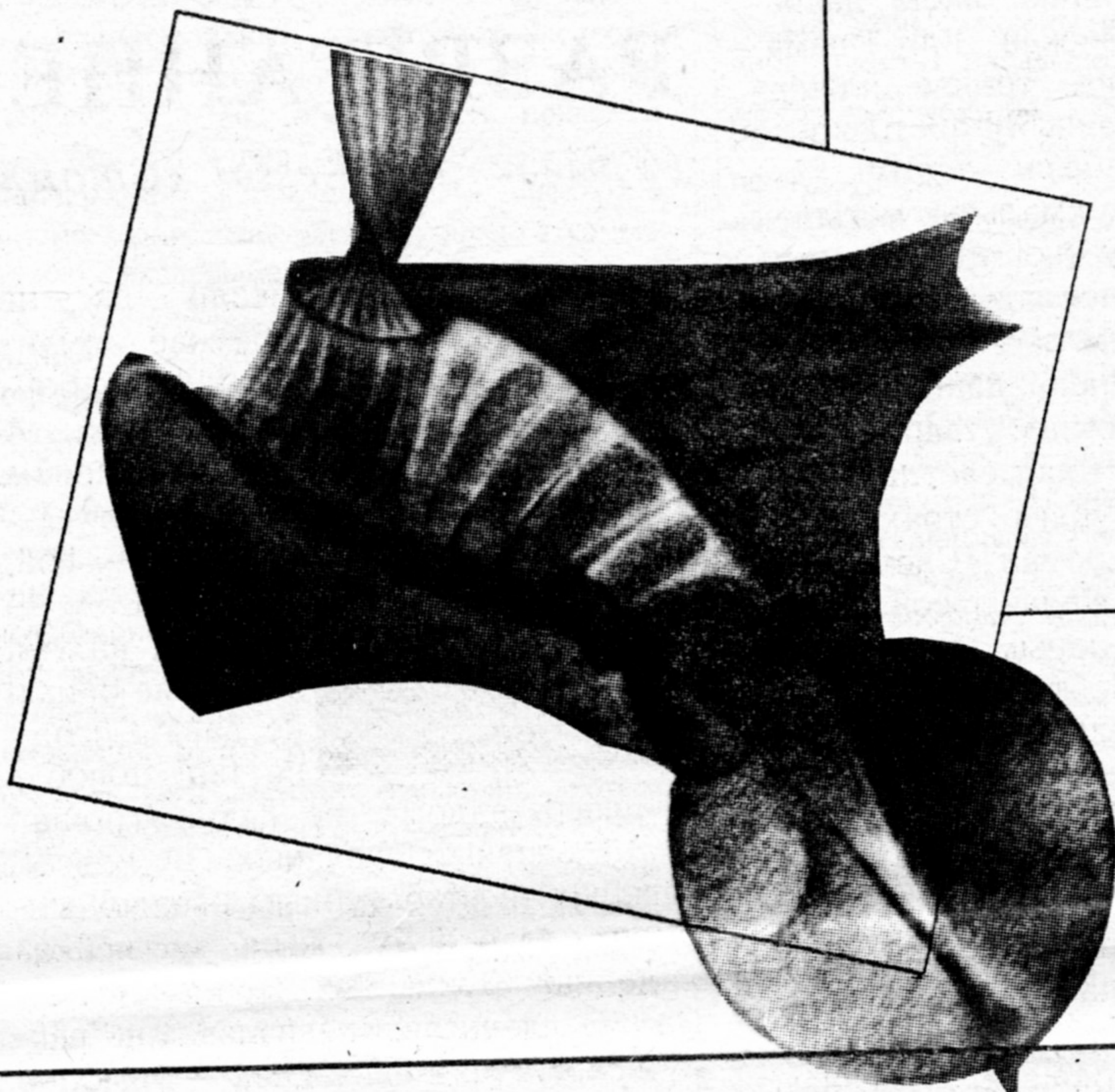
СУСТРЭЧНЫЯ

Хто гэты стары, што спрабуе разлічыцца за віно старадаўнімі манетамі са сцёртымі профілямі?

Хто гэтая жанчына, што чытае ў метро ліст, напісаны маім почыркам?

Хто гэтае дзіця, што бясклапотна напявае імёны маёй каханай, вядомыя толькі ёй і мне?

...ваюцца ў Бозе.

Хіба не прайшоў *даўным-даўно* час на такія паняверкі? Хто яшчэ можа будзіць гэтую спачылую, светлабоязную даўніну!

Даўно ўжо пакончана са старымі божышчамі; і праўда — добры, вясёлы канец выпаў на іхнюю долю!

Не «поцемкамі» давялі яна сябе да смерці — гэта мана! Наадварот: яны так рагаталі аднаго разу, што паўміралі *ад смеху!*

Гэта адбылося, калі самае бязбожнае слова было прамоўлена нейкім богам: «Адзін Гасподзь! Хай не будзе ў цябе іншых багоў, апрача Мяне!»

– стары, раўнівы, злосны барадач аж настолькі забыўся, што ўсе багі засмяяліся і, пагушкваючыся на сваіх тронах, казалі: «Ці не ў тым боскасць, што ёсць багі, ды няма ніякага Бога?»

Хто мае вушы, хай чуе!

Так сказаў Заратустра ў горадзе, які ён любіў і які называўся «Пярэстая Карова». Адтуль заставалася яшчэ два дні дарогі да пячоры, да вяртання да ягоных звяроў; і душа яго парадавалася блізкаму вяртанню.

СЕМ ПЯЧАТАК, АЛЬБО ПЕСНЯ СЦВЯРДЖЭННЯ І ПРАЎДЫ

I

Калі я прарок і калі ўжо я поўны таго прарочага духу, які лунае над горным перавалам паміж двума марамі,

цяжкаю хмараю блукаючы над мінулым і будучым; варожы душным нізінам і ўсяму стомленаму, што не можа ні жыць ні памерці,

гатовы кідаць маланкі з цёмных грудзей і прамяні святла, якія ратуюць; цяжарны маланкамі, якія ўсклікаюць «Так!»; у чыім смеху гучыць «Так!»; гатовы разліць сляпучае святло прароцтваў:

– але шчасны той, хто носіць гэта ва ўлонні сваім! І праўда, доўга ён будзе цяжкаю хмараю нявісаць над скалою, той, хто калісьці мае запаліць святло будучыні!

О, як не імкнуцца мне палымяна да Вечнасці і да шлюбнага пярсцёнка над усімі пярсцёнкамі — да Пярсцёнка Вяртання!

Ніколі яшчэ я не сустракаў жанчыны, ад якое хацеў бы дзяцей, акрамя той, якую кахаю, бо я кахаю цябе, о Вечнасць!

Бо я кахаю цябе, о Вечнасць!

II

Калі свайго часу мой гнеў разбураў магілы, перастаўляў пагранічныя камяні і скідаў у прорвы старыя разбітыя скрыжалі;

калі кпіны мае, быццам бура, змяталі парахно сатлелых слоў, і быў я памялом усім павукам-крыжакам і ачышчальным ветрам старым задушлівым склепам;

калі я сядзеў, радуючыся, каля мясцінаў супакаення старых божышчаў, дабраслаўляючы і любячы свет каля помнікаў былым паклёпнікам на яго:

— бо люблю я нават цэрквы і магілы божышчаў, калі праз разбураныя купалы глядзіць сонца сваім ясным вокам; і быццам травы і чырвоныя макі, люблю я руіны храмаў:

— о, як не імкнуцца мне палымяна да Вечнасці і да шлюбнага пярсцёнка над усімі пярсцёнкамі — да Пярсцёнка Вяртання!

Ніколі яшчэ не сустракаў я жанчыны, ад якое хацеў бы дзяцей, акрамя той, якую кахаю: бо я кахаю цебе, о Вечнасць!

Бо я кахаю цябе, о Вечнасць!

III

Калі раней да мяне прыходзіла натхненне, якое брала пачатак ад таго жыватворнага дыхання, ад той нябеснай неабходнасці, што нават выпадковасці прымушае вадзіць зорны карагод;

калі я смяяўся калісьці смехам стваральнай маланкі, за якою грозна, але непакорліва ідзе гром дзеяў;

калі колісь сядзеў я з божышчамі за гульнёвым сталом зямлі і гуляў з імі ў косці, так што зямля дрыжала і пакрывалася шчылінамі, вырыгаючы ў прастору патокі агню:

— бо зямля — гэта стол божышчаў, які ўздрыгвае ад гульнёвых касцей і новых творчых прамоваў:

— о, як не імкнуцца мне палымяна да Вечнасці і да шлюбнага пярсцёнка над усімі пярсцёнкамі — да Пярсцёнка Вяртання!

Ніколі яшчэ не сустракаў я жанчыны, ад якое хацеў бы дзяцей, акрамя той, якую кахаю: бо я кахаю цябе, о Вечнасць!

Бо я кахаю цябе, о Вечнасць!

IV

Калі за адзін глыток выпіваў я калісьці пеністы моцны трунак з кубка, у якім была прыгатаваная сумесь усіх рэчываў:

калі рука мая змешвала разам далёкае і блізкае, дадаючы агню ў дух, да цярпеннў — радасць, да благога — добрае;

калі я сам — драбінка той выбаўленчай солі, чыёй сілай у тым кубку нараджаецца добрая сумесь:

— бо ёсць соль, якая звязвае дабро са злом, і нават самое зло будзе добрай прыправай і шумавіннем лішку, што б'е цераз бераг:

— о, як не імкнуцца мне палымяна да Вечнасці і да шлюбнага пярсцёнка над усімі пярсцёнкамі — да Пярсцёнка Вяртання!

Ніколі яшчэ не сустракаў я жанчыны, ад якое хацеў бы дзяцей, акрамя той, якую кахаю: бо я кахаю цябе, о Вечнасць!

Бо я кахаю цябе, о Вечнасць!

V

Калі я люблю мора і ўсё, што роднаснае мору, асабліва калі яно гнеўна супярэчыць мне;

калі ёсць ува мне тая радасць пошуку, што імкне ветразі насустрач нязведанаму, калі ёсць у радасці маёй радасць марака;

калі колісь радасць мая ўсклікала: «Бераг знік з вачэй —сёння апалі з мяне апошнія путы,

— бясконцасць бушуе навокал, дзесьці там, далёка, вабна, панадназзяе прастора і час, наперад! Мацуйся, старое сэрца!":

— о, як не імкнуцца мне палымяна да Вечнасці і да шлюбнага пярсцёнка над усімі пярсцёнкамі — да Пярсцёнка Вяртання!

Ніколі яшчэ не сустракаў я жанчыны, ад якое хацеў бы дзяцей, акрамя той, якую кахаю: бо я кахаю цябе, о Вечнасць!

Бо я кахаю цябе, о Вечнасць!

VI

Калі дабрачыннасць мая — дабрачыннасць танцора, і я часта абедзвюма нагамі ныраў у залаціста-аксамітны экстаз;

калі злосць мая — злосць смяшлівая, што жыве сярод ружаў і пад лілеямі;

— а ў смеху ўсё благое адно каля аднога, але асвячонае і апраўданае боскасцю сваёю;

— і калі ў тым альфа і амега мая, каб усё цяжкае зрабілася лёгкім, усякае цела — каб танцавала, а дух зрабіўся птушкай: і праўда, гэта і ёсць альфа і амега мая!

— о, як не імкнуцца мне палымяна да Вечнасці і да шлюбнага пярсцёнка над усімі пярсцёнкамі — да Пярсцёнка Вяртання!

Ніколі яшчэ не сустракаў я жанчыны, ад якое хацеў бы дзяцей, акрамя той, якую кахаю: бо я кахаю цябе, о Вечнасць!

Бо я кахаю цябе, о Вечнасць!

VII

Калі колісь я прасціраў над сабою ціхае неба і на сваіх крылах імкнуўся ў сваё нябёсы;

— калі, гуляючы, я плаваў у глыбінях святла, і птушка-мудрасць прылятала да свабоды маёй;

— і казала мне так: «Зірні, няма ні верху, ні нізу! Усюды ўзлятай, хай тое ўгору, хай тое ўніз — ты ж лёгкі! Спявай! Перастань гаварыць!»:

— о, як не імкнуцца мне палымяна да Вечнасці і да шлюбнага пярсцёнка над усімі пярсцёнкамі — да Пярсцёнка Вяртання!

Ніколі яшчэ не сустракаў я жанчыны, ад якое хацеў бы дзяцей, акрамя той, якую кахаю: бо я кахаю цябе, о Вечнасць!

Бо я кахаю цябе, о Вечнасць!

Пераклаў з нямецкае Васіль СЁМУХА.

Леанід ДРАНЬКО-МАЙСЮК

ЯШЧЭ АДНО РАЗВІТАННЕ

*(Урывак з ego-essai «Стомленасць Парыжам»)**

Я музычна развітаўся з А. і гэтак жа паспрабую развітацца са сваім першым сябрам па Дому Герцэна, — далікатным паэтам, які сказаў пра А.: «... зайздрошчу гэтай жанчыне».

Я, вядома, не спытаў, чаму ён зайздросціць, бо адразу адчуў, што ягоная зайздрасць — ажурная загадка, эолавая чарадзінка, якою дакранаюцца да еўрапейскай Ліліт і намагаюць разблытваць тонкае плецiва семантыкі, каб жанчыну-абстракцыю ператварыць у жанчыну-сястру.

Сястра — крухмальны матылёк на трыумфальным пюпітры; Ся-стра — адзіныя два склады, якія вымаўляе канцэртная ластаўка і з чатырохмоўнага Менска даносіць іх у венскі лес. Ясны страх утварае гэтае міласэрнае слова, і пад светлай лямпаю гэтага цудоўнага страху мая любімая проза — раман «Сястра» — прачытваецца, як жаданы сон.

Калі сумую па юным крэпдэшыне начной маладосці, той самай, над якою свеціць маланкавы атрамант эпісталярных зор; калі душу сціскае шыпшынавы абруч узвышанскага Менску, — заўсёды перачытваю гэтую франтонную кнігу, вылепленую з вакзальнае гліны і ўмацаваную клавесіннымі струнамі. Рэальна бачнае адразу патухае, і за калючую сцябліну я выхопліваю ласкавы змрок мінулага, і апынаюся ў кавярні, што некалі была на Каломенскай, непадалёк ад Віленскага базарчыка, і чакаю там Вацю Браніслаўца...

Ваця з'яўляўся, як аглушанае цягнікамі пристанцыйнае безназоўнае дрэва, якому сваімі маладымі, але ўжо ўкамянелымі галінамі няма каго цешыць. Няўцямна аглядаў дымную кавярню, мусіць, шукаў, каб з кім пасварыцца, але нікога прыдатнага дзеля сваркі не знаходзіў, таму незадаволена хаваўся ў цёмным кутку, дзе было вольнае крэсла.

Вясёлы падавальшчык прыносіў яму піва, але Ваця не заўважаў ні падавальшчыка, ні яго вясёласці — так і праседжваў нерухома ў сваім панурым кутку да самай апоўначы, да той цёплай вугальнай цемры, што заўсёды поўная правінцыйным жаданнем незадаволеных вандроўнікаў заваяваць свет.

Забыты спакоем, Ваця думаў пра Сястру.

Я ніколі не трывожыў яго, дапіваў сваё піва і выходзіў з кавярні. Мяне цешыла тое, што я зноў убачыў Вацю Браніслаўца —лірычнага пакутніка, няспраўджанага паэта. Літаратурных герояў не трэба трывожыць нават і тады, калі вы маеце шчаслівую магчымасць за калючую сцябліну выхопліваць ласкавы змрок мінулага. Інакш, хлеб літаратуры ператворыцца ў камень...

Я йшоў па Каломенскай, і вакол мяне цямнеў фартэпіянны гай менскага змяркання.

Я ведаў, што ўбачу яшчэ і цырульніка Абрама Ватасона, што пачую яго прафесійнае прызнанне: «Я паразумнеў, голячы разумныя твары». О, мне заўсёды хацелася на яве дакрануцца да прачытанага, зноў і зноў хацелася чуць з вуснаў цырульніка іранічную самаатэстацыю, у якой на яркае імгненне ўзвышанскі Менск ператвараўся ў местачковы Ерусалім.

І я пачуў тое дасціпнае прызнанне, і Абрам з блакітнай брытвай у руцэ, чарговы раз прамовіўшы «я паразумнеў...», не заўважыў мяне, бо і ў яго цырульні, як і ў той дымнай кавярні, было людна.

На Койданаўскай юны нячэсаны маладняковец з папяроскаю за чырвоным вухам і чырвоным касніком на грудзях лаяў Змітрака Бядулю, а побач з маладнякоўцам стаяла чарнявая маладнякоўка і таксама нешта пакрыквала пра Бядулю. Ужо з месяц як яны жывуць разам, і ўжо з

месяц як не змаўкае лямант у іхніх забабонных сем'ях. А як жа можна без ляманту, — калі ён — гой, а яна — яўрэйка, калі ні яго, ні яе бацькі не давалі згоду на іхні шлюб!? А цяпер, вядома, не даюць грошай — ні царскіх, схаваных, ні новых, савецкіх, і літаратурным рэвалюцыянерам даводзіцца жыць у нейкай халоднай будцы на Койданаўскай. Раз на дзень яны распальваюць пагнуты прымус, а найчасцей — грэюцца сваімі нішчымнымі пачуццямі ды такім вось вулічным змаганнем з буржуазнымі тыпамі ў беларускім пісьменстве...

Мы суіснуем з яўрэямі паваркоўна, рэдка пераплятаемся каранямі — часцей кронамі. Паміж імі, старажытнымі музыкантамі, і намі, маладымі танцорамі, здараецца, рвуцца струны і лопаюцца бубны, і глыбее непераадольны егіпецкі пясок, на якім, акрамя пакуты і злавеснага ценю Тарквемады, нічога не вырастае...

Па-над Свіслаччу, на прыбярэжнай вуліцы, я слухаў званы, распазнаючы ў іхняй музыцы малады візантыйскі смутак. Я ўзвышаўся над медным вопытам сталасці і за адну хвіліну нанова пражываў усё сваё дзяцінства — за тую самую касмічную хвіліну, за якую сваё дзяцінства пражывала і Сястра — хутаранская каралеўна Маня Ірмалевічанка...

Праз адбеленыя палотны вечаровага Менска праступалі парыжскія настальгічныя контуры, і я шкадаваў, што ў Парыжы —гэтым мастацкім Ерусаліме — ніколі не былі паэты, якія, маючы талент усясветны, усё ж павінны былі там пабываць. Сярод іх —і Янка Купала. Магчыма, я памыляюся, кажучы: мусілі; магчыма, шкадаванне маё зусім няпэўнае. Аднак жа пэўна тое, што вынікла яно з мінорнай загадкавай ноты Міхася Стральцова, якая невыпадкова загадалася мне ва ўзвышанскім Менску: «...Ты вось ніколі не быў ні на Міжземным моры, ні ў Парыжы...»

Я сядаў на вадэвільную конку і ехаў з Пляца Волі да Брэсцкага вакзала, шчодра залітага зялёным брызентавым дажджом; ехаў, каб толькі ехаць, бо ніякага пільнага клопату ў мяне не было, бо нягледзячы на змярканне, душу цешыла ранішняя лёгкасць.

Самы лепшы адпачынак — ехаць у дождж на концы, і я цудоўна адпачываў, зазіраючы ў фіялетавыя калюгі, у якія траплялі і не танулі квадратналобыя ліхтары Бабруйскай вуліцы.

Я не шкадаваў, не ўздыхаў і не плакаў.

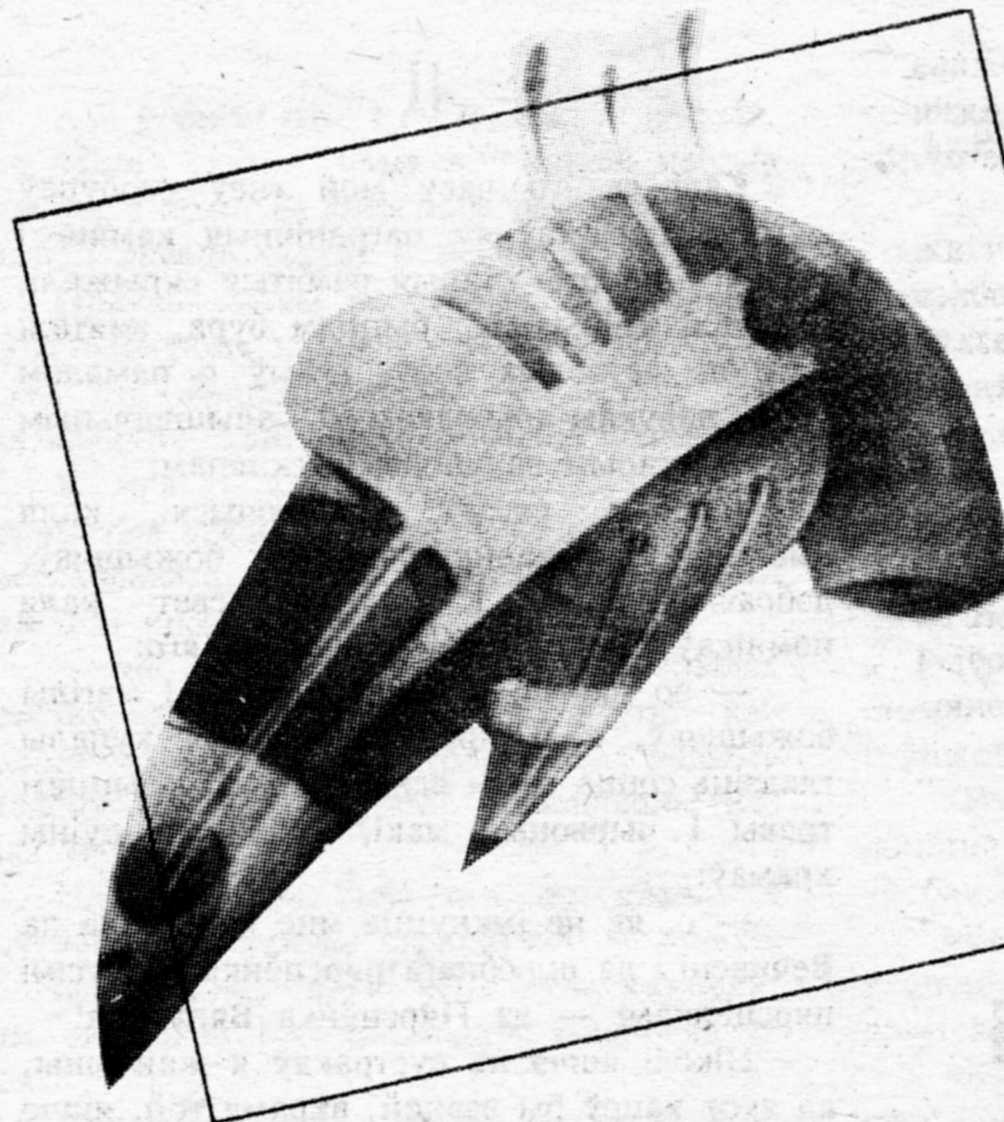
Я прамінаў Бабруйскую вуліцу, ехаў па Маскоўскай, і Брэсцкі вакзал сустракаў мяне кадзільным дымам.

Брэсцкі вакзал выносіў у Еўропу, нібы на могілкі, чыгунныя труны з дубовымі хмарамі і льняным даляглядам...

Але ж надоўга калючая сцябліна ніколі не заставалася ў маёй далоні. Ласкавы змрок мінулага пакідаў мяне, праплыўшы над кафэ «Pingvin», над яго плоскім дахам, улагоджаным то вучнёўскім трэмала, то непрафесійным меццa-сапрана. Ласкавы змрок хаваўся пад кітайскімі дыванамі прывіднай гасцініцы «Европа». І тады з Менска я вяртаўся ў Мінск, і з жалем глядзеў на любімую прозу, разгорнутую на непрытомнай фразе — «Навокал маўчыць дзерава, камень і жалеза».

Неяк уночы, спрабуючы злавіць калючую сцябліну, я ніяк не мог заснуць, і тады з усяго карысная, на што ў тую хвіліну быў здатны, выбраў адно — да гастраномнага ранку глядзеў са свайго чацвёртага паверха на рэўматычныя дзверы аптэкі, што, дыхаючы багдадскім алеем, неонава пакалыхваліся насупраць майго нямецкага дома, — і да ранку ж, да першага гастраномнага крыку, экстатычна паўтараў: «... навокал маўчыць дзерава, камень і жалеза... Навокал маўчыць дзерава, камень і жалеза...»

Я ведаў, што пасля гэтае ночы я

пазваню свайму сябру, і мы пойдзем на Даўгабродскую вуліцу, і над намі канцэртная ластаўка будзе па складах вымаўляць міласэрнае слова Сястра.

«... зайздрошчу гэтай жанчыне», — сказаў пра А. мой сябар, першы садоўнік беларускага альпінарыя, ахоўнік таго нязвыклага камяністага саду, у якім растуць лазурытныя кветкі для цудоўных капрызніц.

У Заходнім Берліне я бачыў скульптурны партрэт найцудоўнай егіпецкай капрызніцы, якая злавала на Тутмеса, што забыўся стварыць для яе лазурытныя кветкі. І вось памылка забыўлівага Тутмеса выпраўлена, у беларускім альпіна[...] выраслі гэтыя кветкі.

Зрэшты, мой сябар і сам [...] апостал забыўлівасці. Ён з ліку т[...] непрактычных філосафаў, як[...] заўсёды трэба напамінаць, што я[...] яшчэ і паэты, што яны ажурна д[...] раналіся да еўрапейскай Ліліт, [...] таксама, зусім не ведаючы аб т[...] выправілі памылку старажытна[...] скульптара. Праз неверагодную св[...] забыўлівасць мой сябар, напрыкла[...] сцвярджае, што нарадзіўся ў 19[...] годзе. Аднак жа будзе бліжэй [...] праўды, калі пашпартны год ягона[...] нараджэння чытаць у адваротн[...] парадку лічбаў...

Мы йшлі на Даўгабродскую і [...] адным з падземных пераходаў ку[...] аранжавыя гваздзікі. Я падумаў, ш[...] зусім невыпадкова музыканты, жа[...] ракі і гандляры займаюць у падзе[...] ных пераходах месца каля сцян[...] Калі бетонная столя [...] аўтамабільным ці нейкім іншым [...] ластам праломіцца, то асноўны [...] цяжар абрынецца на сярэдзіну ту[...] ля — якраз туды, дзе звычай[...] знаходзяцца тыя, хто слухае му[...] ку, падае міласціну і купляе квет[...]

На Даўгабродскай галодныя [...] лакі ветру таўклі ў пластмасав[...] раскошу паслякамуністычных шыл[...] даў. Аглушаныя шыльды маўчалі, [...] замкнуты раяль. Як і тыя, што [...] рамане «Сястра», гэтыя шыльды ў[...] таксама пакінулі змагацца за св[...] дасканаласць.

Я бараніў ад ветру гвазд[...] чуючы як стары Менск блукае [...] цемры архіўнай паперы і саграва[...] грубых далонях мяккія знакі ране[...] шага правапісу, як ён лакаматыў[...] аплаквае страту Брэсцкага вакза[...] І пад гэты плач я пачынаў расказва[...] сябру пра фурмана з рычажны[...] лейцамі — машыніста Панкрата М[...] люжыча. Я задыхаўся ад металічн[...] напругі. Як вершы, чытаў напамя[...] радкі, што пахлі волкаю волю[...] яшчэ нечым, фізічна невытлумачал[...] ным: «... у гадзіну ночы ён павяд[...] адухоўленае жалеза і сотні людз[...] у прасторы зямлі... Зямля адкры[...] грудзі свае; на іх паўстане вялікас[...] адной з формаў існавання свету».

Мяне палохаў безвыніковы бо[...] імя якому — свет. Ён утвараў н[...] прыступны славянскі камень, на [...] бяскрылай птушка[...] апусцілася наша душ[...]

У кавярні на Кал[...] менскай сам-насам [...] болем, з яго адвечна[...] безвыніковасцю [...] стаўся Ва[...] Браніславец. Аўтарская здагад[...] «І, можа, быў бо[...] гэты толькі ліній, [...] якую нанізвалася бл[...] таная навала пра[...] свету...» — не суцяш[...] ла Вацю, а толькі [...] вялічвала яго незад[...] воленасць і самот[...] Яму, вандроўнам[...] скептыку, неўладкаванаму ж[...] хару маладой сталіц[...] чуўся ў гэтай здага[...] цы непераадольны х[...] лад правінцыі...

Мы прыйшлі на Вайсковы[...] могілкі, на магілу аўтара «Сястры[...] ведаючы, што над ёю звісае шыпш[...] навы абруч узвышанскага Менск[...] Немагчыма пазбавіцца правінцыйна[...] холаду, не абдзёршы аб гэты абр[...] свае далоні, як і немагчыма пера[...] Парыжам па-сапраўднаму развітац[...] з сябрам, не змёўшы з дараго[...] магілы чырвоны пластмасавы цюл[...] пан.

* — цалкам ego-essai «Стомл[...] насць Парыжам» будзе надрукава[...] ў часопісе «Крыніца».

СВЕТ НАШ НЕЗВАРОТНЫ

Час, незваротнасць, эвалюцыя, другі пачатак тэрмадынамікі, хаас, парадак... Якія звыклыя словы для чалавека XX стагоддзя! Нават для гуманітарыя, які ніколі не імкнуўся ведаць напамяць формулы. Яшчэ на досвітку зямной цывілізацыі Арыстоцель вылучыў час як рух і час як нараджэнне і пагібель. За вывучэнне першага аспекту адразу ўзялася дынаміка, а за вывучэнне другога — тэрмадынаміка, але ў XIX стагоддзі...

Калі прыходзіць новае пакаленне вучоных, знікае зграбная карціна свету, створаная ўяўленнем іхніх папярэднікаў. Усяго за тры стагоддзі развітку сучаснай фізікі прынамсі двойчы падпадала пад сур'ёзны перагляд навуковая карціна свету.

Першае новае «светапісанне» было спароджана тэорыяй Ньютана, якая практычна не ведала часу, бо кожны момант у цяперашчыне, мінуўшчыне і будучыні быў неадрозны ад выпадкова выбранага іншага моманту. Планеты маглі круціцца наўкол Сонца, як уперад, так і назад, але ад гэтага нічога не мянялася ў асновах класічнай механікі. Менавіта таму час у ньютанаўскай сістэме названы зваротным. У падобнай карціне свету панавалі прычынна-выніковыя сувязі, а значыць, здарэнне адназначна вызначалася пачатковымі варункамі. Такі сусвет нагадваў касмічны механізм з мноствам зубчастых колаў, што наладжана працавалі і не пакідалі месца для выпадковасцяў.

Альберт Эйнштэйн прапанаваў іншую канцэпцыю. Ён нанова адкрыў час для навукі: з'яднаў яго з прасторай і давёў, што канечная бясконцасць надае нескаручальнасць прасторава-часаваму сусвету. Але ж тэорыя адноснасці па-сутнасці не закранула асноўнай дамінанты класічнай фізікі: у эйнштэйнаўскай дынаміцы час выступае адно як нейкі *вонкавы* параметр, які не мае вызначанага накірунку, што дазволіў бы адназначна адрозніваць мінуўшчыну ад будучыні. Да скону Эйнштэйн лічыў час усяго ілюзіяй, хаця і даволі ўстойлівай, і не ўводзіў яго ў свае раўнанні. І тым не менш, свет старэў, як усе...

Па-свойму асэнсаваць старую як свет праблему было наканавана бельгійскаму вучонаму расейскага паходжання Іллі Прыгожыну. Даследчык задаўся пытаннем, чаму такія фундаментальныя дысцыпліны — фізіка, хімія, матэматыка — не займаюцца праблемай эвалюцыі. Прыгожын адчуў тут нейкі парадокс, які тады не ўспрымаўся большасцю навукоўцаў, што, паводле Эйнштэйна, лічылі «ілюзію» часу проста часткай навуковай карціны свету.

«Безумоўна, я не першы, хто адчуў гэты парадокс, — пісаў Прыгожын, — многія вучоныя таксама яго адчувалі. Сярод іх — Бергсан, Хайдэгер, Уайтхэд. Але я, аднача, займаў трошкі іншую пазіцыю. Напрыклад, Бергсан і Уайтхэд сцвярджалі, што навука не павінна займацца праблемамі часу і эвалюцыі, бо гэтае пытанне ёсць у кампетэнцыі філасофіі і метафізікі. Бергсан, як вядома, заснаваў новую метафізіку і назваў яе метафізікай інтуіцыі, ці метафізікай прадоўжлівасці. Уайтхэд таксама распрацаваў сваю тэорыю. Але мне здавалася, што ёсць і іншыя шляхі, бо менавіта навука апісвае той матэрыяльны свет, у якім мы жывём».

Класічная тэрмадынаміка, вызначаная Эйнштэйнам як «адзіная фізічная тэорыя агульнага зместу, што ніколі не будзе абвергнута», уводзіць у прыроду незваротнасць, задае вектар — «стралу часу», але пры гэтым апісвае адно дэградацыю сістэм, абыходзячы пытанне аб паходжанні ў прыродзе прагрэсіўнай эвалюцыі, якая прыводзіць да самацечнага ўзнікнення складаных структур, у тым ліку і біялагічных. А што, калі ў сістэмах, вельмі далёкіх ад раўнавагі, магчымыя працэсы самаарганізацыі?

«Ад навукі мінулага мы перанялі прынамсі дзве фундаментальныя супярэчнасці. Вось адна з іх. Пасля таго, як Дарвін адкрыў законы біялагічнай эвалюцыі, стала відавочна, што матэрыі ўласціва памкненне да ўскладнення, самаарганізацыі. Ключавыя моманты вучэння Дарвіна: ідэя флуктуацый, выпадковага адбору, стахастычных працэсаў і ідэя эвалюцыі — незваротнага зараджэння новых структур. Людвіг Больцман, магчыма, адзін з найвялікшых фізікаў-тэарэтыкаў усіх часоў, скарыстаў ідэю «эвалюцыі» для вытлумачэння паводзінаў газаў. Галоўны яго вывад: энтрапія (мера беспарадку сістэмы) знаходзіцца ў непасрэдным звязку з імавернасцю, адборам і надзвычай нагадвае тое, што адкрыў Дарвін. Аднак вынік у Больцмана процілеглы — імавернасць робіцца максімальнай, калі дасягнута абсалютная аднастайнасць, набліжэнне да

ўстойлівасці мае сэнс забывання першапачатковай структуры, яе знішчэння.

То, мажліва, мелі рацыю і Дарвін, і Больцман? Як сумясціць непазбежнае разбурэнне ўсіх структур і іх стварэнне, самаарганізацыю?

Другая супярэчнасць, пэўна, яшчэ глыбейшая. Галоўныя рысы класічнай механікі — зваротны характар перамяшчэння і абсалютны дэтэрмінізм (залежнасць ад зададзеных варункаў). Кірунак часу не адыгрывае ніякае ролі. Ні адбору, ні незваротных змен няма. Квантавая механіка таксама базуецца на зваротнасці і дэтэрмінізме. Дык якая ж тады роля часу? Для нас, звычайных жывых людзей, «ілюзорны» час Эйнштэйна надзвычай рэальны. Гэта рэальнасць нашай штодзённай практыкі, нашых спадзяванняў і перасцярог, нарэшце, рэальнасць нашай адказнасці за лёс свету сённяшняга і заўтрашняга, свету, што мяняецца хутка і незваротна. Закон узрастання энтрапіі адкрыты Клаўзіусам (у ізаляванай сістэме энтрапія імкнецца да максімы — і ў выніку пануе хаас), між тым, ён падае некаторыя з'явы, напрыклад, зваротны ход здзейсненых ужо падзей, — толькі малаімавернымі, але ж не немагчымымі. Як жа сумясціць гэта са скіраванасцю часу?

Выснова, якая цяпер здаецца мне цалкам натуральнай: незваротнасць — вельмі глыбінная, карэнная ўласцівасць нашага свету. Больш важная, чым нават адбор па выпадковых прыкметах. Гэта якасць неуніверсальная, аднак менавіта з яе вынікае абмежаванне мажлівасці прадказання будучыні...»

Іншымі словамі, не ўсё на свеце распісана наперад, і тое-сёё можа залежаць ад нашай волі, ад нашых учынкаў. Аднак гэты вывад робіць наш сусвет неадназначным. Выходзіць, што існуе класічна дэтэрмінаваны свет зваротных з'яў і роўналежны яму іншы, незваротны, непрадказальны. «У нашым Сусвеце, які пашыраецца, раўнаважныя сістэмы суіснуюць з нераўнаважнымі, што жывуць паводле іншых правілаў. Сістэмы, блізкія да стану раўнавагі, сапраўды паводзяць сябе ў адпаведнасці з больцманаўскай парадыгмай: структуры разбураюцца. Калі такую сістэму растрывожыць не вельмі моцна, то яны вяртаюцца да стану раўнавагі. Але ў варунках, дастаткова далёкіх ад раўнавагі, сістэма можа стаць няўстойлівай. У нейкі момант у так званым пункце біфуркацыі (разгалінавання) зварот да пачатковых варункаў робіцца неабавязковым. *З'яўляецца выбар!*»

Ад ідэі, згодна з якой энтрапія можа прыводзіць не да дэградацыі, а да спараджэння новага парадку, быў адзін крок да адкрыцця тэорыі дысіпатыўных структур (г.зн. — такіх, для падтрымкі якіх патрабуецца больш энергіі, чым для падтрымання тых, на змену якім яны прыходзяць). Менавіта за гэта адкрыццё ў 1977 годзе прафесару свабоднага універсітэта ў Брусэлі Іллю Прыгожыну прысуджана Нобелеўская прэмія па хіміі. Адзін з асноўных аспектаў тэорыі: яна дазваляе на аснове фізікі і хіміі вызначыць, чым абумоўліваецца накіраванасць часу. Час злучаны з рухам, з *эвалюцыяй*.

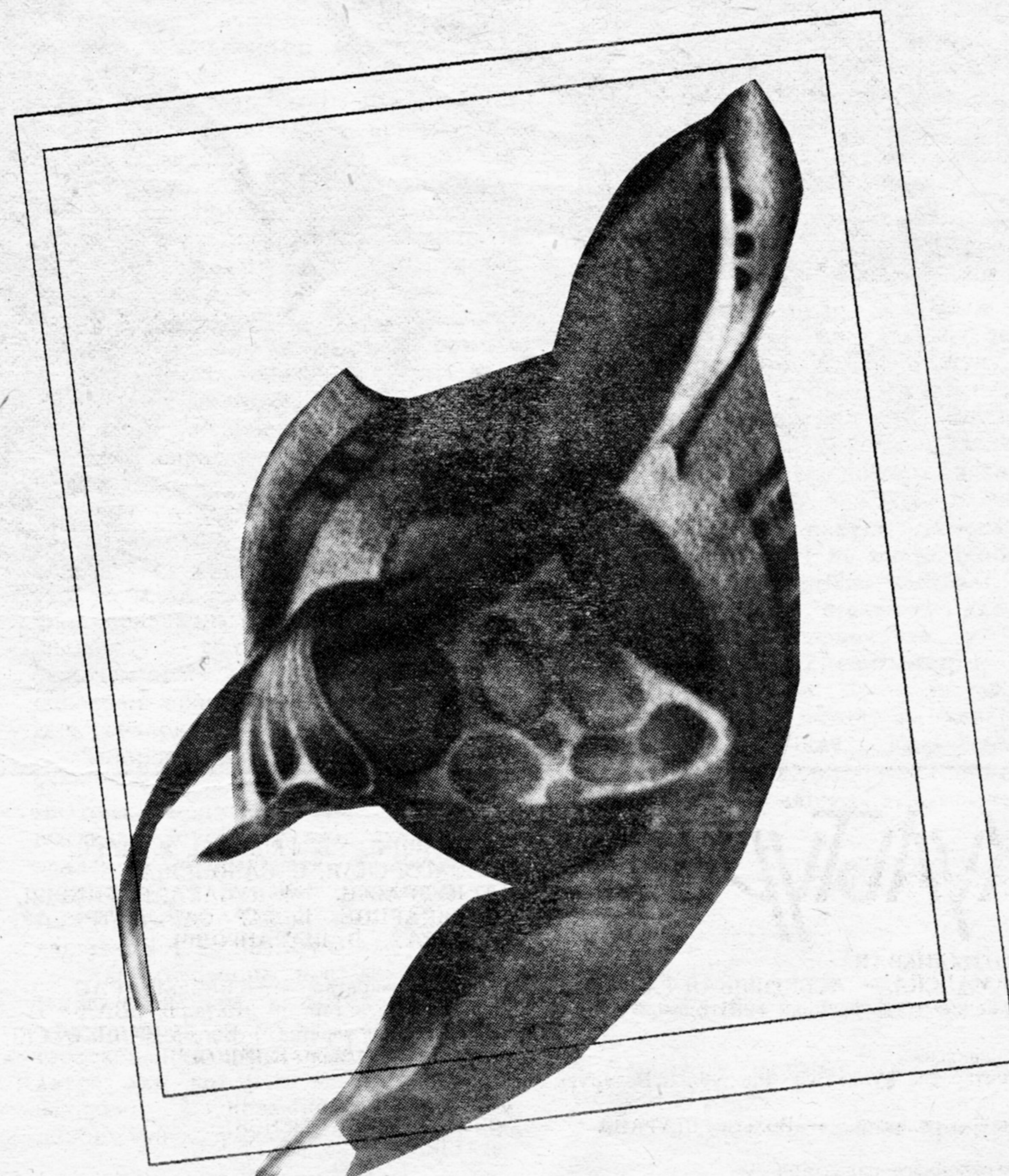
Гэта адкрыццё выклікае глыбокія змены ў нашых уяўленнях аб прасторы і дынаміцы, а ў канчатковым выніку — у нашай ацэнцы месца, якое займае чалавек у прыродзе. Магчыма, хутка будзе створана трэцяя карціна светабудовы, адрозная ад папярэдніх, у якой, нарэшце, знойдзецца месца для часу і людства?

Такім чынам, час звязаны са ступенню складанасці сістэмы. Складанымі сістэмамі найперш лічацца біялагічныя. Але прырода багатая на ўзроўні складанасці. Адным з наглядных прыкладаў таго, што жыццё мае значна глыбейшыя вытокі, чым лічылася да нядаўняга часу, з'яўляецца «хімічны гадзіннік» — хістальныя рэакцыі, найперш, рэакцыя, адкрытая рускім хімікам Барысам Белавусавым. Ілля Прыгожын лічыць падобныя працэсы адным з галоўных эксперыментальных падцверджанняў сваёй тэорыі. Вадкасць у колбе праз роўныя прадзелы часу без уздзеяння звонку мяняе колер. «Эксперымент сапраўды вельмі просты, і тым не менш гэта, напэўна, адзін з самых важных эксперыментаў нашага стагоддзя! Але што адбываецца? Аснова хістальнай рэакцыі — наяўнасць двух тыпаў малекул, напрыклад, чырвоных і сініх, здольных ператварацца з адных у другія. Мы звыкла думаем, што хімічная рэакцыя — гэта хаатычныя «сляпыя» сутыкненні часцінак. Паводле падобнай логікі ўзаемныя ператварэнні двух рэчываў мусяць прыводзіць да пасярэдненага колеру рашчыны з выпадковымі пошугамі чырвонага ці сіняга. Але найперш далёкіх ад раўнавагі варунках адбываецца нешта абсалютна іншае: рашчына цалкам робіцца чырвонай, потым сіняй, потым зноў чырвонай. Атрымліваецца, быццам малекулы ўсталёўваюць сувязь паміж сабой на вялікіх, макраскапічных адлегласцях праз вялікія макраскапічныя прадзелы часу. З'яўляецца нешта падобнае да сігналу, згодна з якім усе малекулы іншага колеру рэагуюць адначасна, а значыць, сістэма дзейнічае як адно цэлае. Такія паводзіны традыцыйна прыпісваліся толькі жывому, а цяпер ясна, што яны магчымыя і ў сістэмах параўнальна простых — нежывых».

А вось — прыклад з жыцця насякомых. Мурашкам, каб дабрацца да ежы, неабходна прайсці па шляху, які раптам разгаліноўваецца на дзве сцежкі. Па волі выпадку на адну з іх пераходзіць болей мурашак, чым на другую. Верагодна, пах ежы на першай адчуваецца больш моцна. Праз невялікі час усе мурашы ўжо ідуць менавіта па гэтай сцежцы. Такім чынам, сістэма набыла ўстойлівасць, самаадрэгулявалася. Прыгожын выказвае меркаванне, што ягоная тэорыя (якая ўлічвае фактар часу) можа працаваць ва ўсіх галінах, дзе існуе хоць які від руху. Не адно ў фізіцы ці хіміі, але і ў біялогіі, астраноміі, а галоўнае — у жыцці чалавека і грамадства. «Я думаю, што калі б не было сістэм, здольных самаарганізоўвацца, то жыццё не ўзнікла б. Галоўнае, што мы прыйшлі да ідэі матэрыі, якая істотна адрозніваецца ад класічнай. А таму *вечная спрэчка матэрыялістаў і ідэалістаў цалкам дарэмная*. Класічная матэрыя была чымсьці аўтаматычным, як маятнік. Цяпер мы бачым матэрыю значна больш дынамічнай. Жыццё перастае лічыцца выпадковасцю. З-за таго, што ў рамках класічнай тэрмадынамікі неверагодных здарэнняў у прынцыпе не бывае, існавала гледзішча, згодна з якім жыццё — толькі ненаўмысны інцыдэнт у гісторыі Сусвету, своеасаблівая флуктуацыя, якая чамусьці здольная самападтрымлівацца. Цяпер ад гэтай памылковасці можна ўпэўнена адмовіцца. Я б сказаў так: жыццё ўзнікае кожны раз, калі з'яўляецца нейкі тэкст і адпаведны яму «чытач». Ва ўмовах, далёкіх ад раўнавагі, назіраюцца хістанні, у якіх адчуваецца вызначаная паслядоўнасць, падтэкст! А што такое жыццё? Нельга забываць, што жывыя сістэмы фармаваліся пад уздзеяннем гравітацыі, якая забяспечвала арыентацыю ў прасторы, у атачэнні электрамагнітных палёў, а таксама пад уплывам рытмаў — сутачных, гадавых ды іншых, што існуюць на нашай планеце. А значыць, рашаючую ролю мусілі адыгрываць тыя хімічныя працэсы, якія тонка адгукаюцца на змены знешніх умоваў, варункаў. Верагодна, мы толькі пачынаем разумець прыроду. Чалавек толькі пачынае вывучаць яе — з сярэдзіны, улічваючы і сваю асабістую прысутнасць у сусвеце, браць пад увагу і свае пачуцці ды эмоцыі».

З «пачуццямі ды эмоцыямі» лучыцца яшчэ адзін выказ Іллі Прыгожына: «Галоўнае — не сіла, а архітэктура ўздзеяння на складаную сістэму. Малыя, але правільна арганізаваныя ўздзеянні маюць надзвычайны эфект... А моцныя, але няправільныя, «лабавыя» высілкі не даюць пажаданых вынікаў і нават нясуць шкоду, калі супярэчнасць уласным тэндэнцыям развіцця сістэмы». Ці не ў згодзе з гэтым правілам доўжыцца гісторыя людства? Не будзем забывацца, што «мы жывём у небяспечным і нявызначаным свеце, які дае не пачуццё сляпой упэўненасці, але адчуванне памяркоўнага спадзявання...»

Матэрыял падрыхтавала Галіна БУЛЫКА.

«Віртуальная прастора». Юры ГЕРАСІМЕНКА.

Культура

ШТОТЫДНЁВАЯ
ГРАМАДСКА — АСВЕТНІЦКАЯ ГАЗЕТА
выдаецца з кастрычніка 1991года

Заснавальнік —
Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь

Галоўны рэдактар — Вольга ІПАТАВА

Нам.галоўнага рэдактара —
Людміла КРУШЫНСКАЯ

Рэдкалегія:

А. ВАНІЦКІ, В. ГЕДРОЙЦ, У. ГІЛЕП, Н. ЗАГОРСКАЯ, С. ЗАКОННІКАЎ, А. КУДРАВЕЦ, М. КУПАВА, В. РАКІЦКІ, В. СКВАРЦОЎ, К. ТАРАСАЎ, А. ТРУСАЎ, В. ТУРАЎ, В. ШАРАНГОВІЧ.

Адказны сакратар — Віталь ТАРАС
Мастацкі рэдактар — Наталля ОВАД
Камп'ютэрная вёрстка — Віктар ДНЯПРОЎСКІ
Карэктар — Мая КЛІМКОВІЧ

Адрас рэдакцыі:
220050, МІНСК (МЕНСК),
вул.КІРАВА, 25, кв. 12.

Тэлефон: 27-83-18

Рукапісы аб'ёмам больш за адзін аўтарскі аркуш не прымаюцца.

Аўтарскія рукапісы не рэцэнзуюцца і не вяртаюцца.

Меркаванні аўтара могуць не адпавядаць пункту гледжання рэдакцыі.

Аўтары нясуць адказнасць за дакладнасць матэрыялаў.

©
Фармат А3.
Індэкс 63875
Агульны наклад 11127
Замова 19

Друкарня выдавецтва «Беларускі Дом

М. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11,

Д. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11,

